

**UCHWAŁA NR 412/LXX/23
RADY POWIATU PAJĘCZAŃSKIEGO**

z dnia 29 września 2023 r.

w sprawie przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023 - 2027

Na podstawie art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. z 2022 r. poz. 1526; z 2023 r. poz. 572) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2023 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U z 2022 r. poz. 840; z 2023 r. poz. 951), po uzyskaniu opinii Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, uchwała się co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023-2027, w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Pajęczańskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Łódzkiego.

Przewodniczący Rady
Powiatu

Dorota Jaskuła

Powiat Pajęczański
98-330 Pajęczno
ul. Kościuszki 76
tel/fax 34 311 31 20
e-mail: starostwo@powiatpajeczno.pl

PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
DLA POWIATU PAJĘCZAŃSKIEGO
NA LATA 2023 - 2027

Okres realizacji 2023 - 2027

Podstawa prawna: art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2023 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.)

SPIS TREŚCI

1. Spis pojęć.
2. Wstęp.
3. Podstawa prawna opracowania programu opieki nad zabytkami.
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.
5. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
6. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.
 - 6.1 Charakterystyka powiatu.
 - 6.2 Położenie geograficzne.
 - 6.3 Środowisko przyrodnicze i ukształtowanie terenu.
 - 6.4 Turystyka.
 - 6.5 Krajobraz kulturowy powiatu - formy ochrony przyrody.
 - 6.6 Wapienniki.
7. Dziedzictwo niematerialne.
 - 7.1 Podmioty zajmujące się promowaniem kultury i dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu.
 - 7.2 Znane postacie historyczne.
 - 7.3 Zespoły ludowe (orkiestry dęte, kapele, kabarety).
 - 7.4 Koła gospodyń wiejskich.
 - 7.5 Tradycje, zwyczaje, rytuały na terenie powiatu pajęczańskiego.
8. Dziedzictwo mniejszości narodowych i wyznaniowych.
9. Tradycje Kulinarne.
10. Obszary i obiekty reprezentatywne.
11. Obiekty o największym znaczeniu dla Powiatu Pajęczańskiego.
 - 11.1 Zabytki sakralne.
 - 11.2 Architektura rezydencjonalna.
 - 11.3 Parki pałacowe i dworskie.
 - 11.4 Zabytki techniki, obiekty przemysłowe.
 - 11.5. Kapliczki, figury, krzyże przydrożne.
12. Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu.
13. Historyczne układy urbanistyczne.
14. Zabytki archeologiczne.
15. Zabytki ruchome.
16. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu - analiza SWOT.
17. Założenia programowe.
18. Instrumentarium realizacji oraz monitoring Programu.
19. Źródła finansowania Programu.
20. Zakończenie.
21. Literatura.

1. Spis pojęć

Ilekróć w niniejszym programie jest mowa bez bliższego określenia o:

- 1) Programie - rozumie się przez to „Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023-2027”,
- 2) Konserwatorze Zabytków - rozumie się przez to Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi,
- 3) Rejestrze Zabytków - rozumie się przez to rejestr zabytków prowadzony przez Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi,
- 4) Powiecie - rozumie się przez to Powiat Pajęczański,
- 5) Radzie Powiatu - należy przez to rozumieć Radę Powiatu Pajęczańskiego,
- 6) Zarządzie - rozumie się przez to Zarząd Powiatu Pajęczańskiego.

2. Wstęp

Przedmiotem Programu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023 -2027 jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w ramach powiatu. Na dziedzictwo Powiatu Pajęczańskiego składają się dobra kultury oraz dobra natury. Zabytki jako dobra kultury wytworzone w minionych epokach stanowią integralną część tego dziedzictwa. Są one bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej przyczyniającym się do kształtowania przyjaznych warunków życia.

Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023 -2027 jako dokument o charakterze strategicznym stanowi podstawę dla określenia - w perspektywie czterech lat - zasadniczych kierunków działań i zadań mających na celu przyczynić się do zachowania lokalnego środowiska kulturowego, a także w miarę możliwości poprawy jego stanu. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych przedsięwzięć dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Główną ideą Programu jest wytyczenie dróg pozwalających osiągnąć odczuwalną i akceptowaną społecznie poprawę w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie powiatu pajęczańskiego. Niezwykle ważnym jest, aby działania czynione w tych kierunkach były wykonywane przy czynnym i świadomym współudziale społeczności lokalnej. Obowiązkiem samorządu powiatu jest z kolei podnoszenie świadomości społecznej w zakresie opieki nad zabytkami oraz efektywne usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki, jak również tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

Głównym odbiorcą programu jest lokalna społeczność, w tym właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych, ale także wszyscy mieszkańcy powiatu, którzy poprzez swoją działalność, wpływają na zachowanie i pielęgnowanie dziedzictwa kulturowego danego obszaru.

Reasumując, przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych Powiatu Pajęczańskiego, a celem jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami.

3. Podstawa prawna opracowania programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną opracowania Programu są przepisy wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840 z późn. zm.), zwanej dalej ustawą. Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków.

Procedura sporządzenia i kontroli realizacji Programu została określona w art. 87 ust. 1, 3, 4, 5, 6 ustawy, która stanowi, że:

- 1) Program sporządza zarząd powiatu na okres 4 lat;
- 2) Program przyjmuje rada powiatu po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- 3) Program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym;
- 4) Zarząd Powiatu co 2 lata sporządza sprawozdanie z realizacji programu, które przedstawia Radzie Powiatu.

Zgodnie z art. 3 ust. 1 ustawy zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma lub ich części albo zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością, stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków (art. 21 ustawy). Oznacza to, że Program, w myśl obowiązujących w tym zakresie unormowań (art. 6, ust. 1), winien uwzględniać, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące:
 - krajobrazami kulturowymi,
 - układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - dziełami architektury i budownictwa,
 - dziełami budownictwa obronnego,
 - obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - cmentarzami,
 - parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
- 2) oraz zabytki archeologiczne, takie jak:
 - pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - cmentarzyska,
 - kurhany,
 - relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Program obejmuje obszar powiatu pajęczańskiego w granicach administracyjnych.

Celem strategicznym Programu jest „zachowanie dla przyszłych pokoleń dziedzictwa kulturowego regionu jako istotnej części spuścizny dziejowej”.

Program realizuje cele określone w art. 87 ust. 2 ustawy, w szczególności:

- 1) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Istotnym uwarunkowaniem procesu tworzenia Programu, wpływającym na formułowanie celów operacyjnych i działań są m.in. ustalenia wynikające z dokumentów strategicznych na poziomie krajowym i regionalnym.

Podstawę prawną sporządzenia Programu stanowią trzy najważniejsze ustawy:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 z późn. zm.). Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa narodowego w Polsce (art. 5), stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (art. 6 ust. 1), wskazuje, że ochrona środowiska (w tym zabytków) jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela (art. 86).
- 2) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2022 poz. 840 z późn. zm.). Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, określa politykę zarządzania zabytkami oraz wyznacza główne zadania państwa oraz obywateli. Ustawa określa obowiązki Starosty odnoszące się do kwestii dotyczącej zabytków na terenie powiatu. Zabytki dzielą się na trzy zasadnicze grupy:
 - zabytki nieruchome - nieruchomości, jej część lub zespół nieruchomości,
 - zabytki ruchome - rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych,
 - zabytki archeologiczne - zabytki nieruchome, będące powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożone z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytki ruchome, będące tym wytworem.
- 3) Ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. 2022 poz. 1526 z późn. zm.). W ustawie określono zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1, pkt 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

5. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023-2027 wykazuje spójność z:

- 1) Krajowym Programem Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 - uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (MP 2019, poz.808) - w trakcie aktualizacji.

Głównym celem projektu Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, poprzez realizację trzech celów szczegółowych, podzielonych na następujące kierunki działań:

Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”:

- a) Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym,
- b) Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym,

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”:

- a) Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami,
- b) Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego,

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”:

- a) Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości,
- b) Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami;

- 2) Strategią Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030 - Uchwała Nr XXXI/414/21 Sejmiku Województwa Łódzkiego z dnia 6 maja 2021 r.

Sformułowana wizja rozwoju województwa brzmi: Harmonijnie rozwijające się województwo w centrum polski, przyjazne rodzinom, mieszkańcom miast i obszarów wiejskich. Region, w którym nowoczesna gospodarka idzie w parze z ochroną walorów kulturowych i przyrodniczych;

- 3) Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami - Uchwała Nr XXI/352/20 Sejmiku Województwa Łódzkiego z dnia 23 grudnia 2020 r.;

Wizja rozwoju określona w Programie brzmi następująco: Region wyróżniający się różnorodnością walorów dziedzictwa kulturowego i spuścizny dziejowej, stanowiących podstawę wielokulturowej tożsamości województwa.

Celami operacyjnymi Programu są:

- atrakcyjność krajobrazu kulturowego,
- zintegrowany system zarządzania dziedzictwem kulturowym,
- tożsamość wielokulturowa regionu.

Natomiast cel strategiczny sformułowany został następująco: Zachowanie dla przyszłych pokoleń dziedzictwa kulturowego regionu jako istotnej części spuścizny dziejowej;

- 4) Plan zagospodarowania przestrzennego województwa łódzkiego 2030+ - Uchwała Nr LV/679/18 Sejmiku Województwa Łódzkiego z dnia 28 sierpnia 2018 r. Dokument określa cele i kierunki rozwoju regionu, wskazuje szczegółowe zasady organizacji przestrzennej województwa oraz formułuje kierunki polityki

przestrzennej. Stanowi element systemu planowania przestrzennego i pełni w nim funkcję koordynacyjną między planowaniem krajowym a planowaniem lokalnym.

Relacje Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023 - 2027 z innymi dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu są spójne. Władze samorządowe w procesie zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju.

Uchwała dotycząca przyjęcia Programu podjęta przez Radę Powiatu Pajęczańskiego obowiązuje na terytorium całego Powiatu (wszystkich Gmin wchodzących w jego skład). Dlatego poszczególne gminy znajdujące się na obszarze powiatu pajęczańskiego, opracowując własne dokumenty strategiczne i planistyczne o charakterze gminnym, będą musiały przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w Powiecie zawarte w niniejszym Programie.

Ponadto w trakcie opracowywania jest Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Pajęczańskiego.

6. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego

6.1 Charakterystyka powiatu

Powiat Pajęczański został utworzony w 1956 r. z części terenów dwóch, sąsiadujących ze sobą powiatów: radomszczańskiego i wieluńskiego. Miejsce dawnych gmin utworzono wówczas 27 gromadzkich rad narodowych. W dniu 01.01.1958 r. Pajęczno uzyskało prawa miejskie. 10 lat później po reorganizacji gromad Powiat Pajęczański liczył 18 jednostek administracyjnych: miasto Pajęczno i 17 gromad wiejskich. W dniu 01.01.1973 r. zlikwidowano gromadzkie rady narodowe, tworząc w ich miejsce urzędy gmin w Nowej Brzeźnicy, Działoszynie, Strzelcach Wielkich, Kiełczygłowie, Pajęcznie, Sulmierzycach, Ruścu, Rzaśni, Siemkowice. W 1975 r. Powiat Pajęczański został zlikwidowany, a jego teren znalazł aż w 3 nowych województwach: sieradzkim, piotrkowskim i częstochowskim. Z dniem 01.01.1999 r. - po 23 latach przerwy ponownie utworzono Powiat Pajęczański, a uroczyste wręczenie aktu powołania do życia powiatu odbyło się 23.11.1998 r.¹.

Obecnie na Powiat Pajęczański składają się dwa miasta: Pajęczno i Działoszyn, dwie gminy miejsko - wiejskie z siedzibami w Pajęcznie i Działoszynie oraz 6 gmin wiejskich z siedzibami w Kiełczygłowie, Nowej Brzeźnicy, Rzaśni, Siemkowicach, Strzelcach Wielkich, Sulmierzycach. Zajmuje powierzchnię 804 km².

Powiat Pajęczański zamieszkuje 50.461 osób, co stanowi 2,09 % ogółu ludności województwa. Pod względem liczby mieszkańców Powiat Pajęczański zajmuje 14 pozycję (na 21 powiatów) w województwie łódzkim.

6.2 Położenie geograficzne

Powiat Pajęczański położony jest w południowej części woj. łódzkiego. Leży na południowych krańcach województwa łódzkiego, na pograniczu Wyżyny Małopolskiej i Niziny Wielkopolskiej, na północnym skraju

¹ Kwartalnik Krajoznawczy RPK PTTK w Łodzi „Wędrownik”, Wydawca: Centrum Fotografii Krajoznawczej PTTK w Łodzi, Łódź 2008 r.

Wyżyny Krakowsko - Wieluńskiej. Graniczy z trzema innymi powiatami województwa łódzkiego: wieluńskim na zachodzie, bełchatowskim na północnym wschodzie i radomszczańskim na wschodzie, a także - na południu z powiatami wchodzącymi w skład województwa śląskiego: częstochowskim i kłobuckim².

6.3 Środowisko przyrodnicze i ukształtowanie terenu

Położenie geologiczne okolic Pajęczna uformowane zostało w erze mezozoicznej, głównie w jurze, około 180-140 mln lat temu. W podłożu zalegają grube pokłady jurajskich wapieni powstałych na morskim dnie w procesie sedymentacji szczątków morskich mięczaków: głowonogów, jeżowców, małży, ślimaków i innych skorupiaków. Około 140-130 mln lat temu skalne podłoże zostało wypiętrzone w stosunku do otaczających terenów. W ten sposób powstała dzisiejsza Wyżyna Krakowsko - Częstochowska, a na północ na niej rozlega Niecka Łódzka. Świadectwem bujnego rozwoju lasów w tamtym czasie są pokłady węgla brunatnego odkryte w rejonie Bełchatowa, Szczercowa i Rzaśni. Duże piętno na rzeźbę tego terenu wywarł również czwartorzęd. W czasie plejstocenu lądolód skandynawski wkraczał na te tereny dwukrotnie. Podczas drugiego tzw. warciańskiego zlodowacenia, czoło lądolodu zatrzymało się na linii Działoszyn - Pajęczno - Sulmierzyce, co zaowocowało osadzeniem się w tym miejscu glin morenowych, piasków, żwirów i iłów o różnej miąższości oraz powstaniem moren czołowych i pagórków kemowych, wyraźnie górujących nad otoczeniem (np. wiatraczna koło Działoszyna). Intensywne procesy wietrzenia chemicznego doprowadziły na Wyżynie Wieluńskiej (zbudowanej z wapieni jurajskich) do powstania bogatej i zróżnicowanej rzeźby krasowej z licznymi jaskiniami, dolinami i lejami krasowymi (Góra Zelce, Rezerwat Węże, Góra Draby).

Ważnym i szczególnie pięknym elementem krajobrazu Powiatu Pajęczańskiego jest dolina Warty, w obecnym kształcie formowana do końca epoki lodowcowej. Szczególnie malownicze są liczne zakola i meandry tej rzeki, porośnięte bujną roślinnością starorzecza oraz przykorytowe źródła i wywierzyska pochodzenia krasowego (Lisowice, Bobrowniki). Ciekawostką jest istnienie podziemnej rzeki - Suchej Strugi, która ginie w ponorach na terenie Kolonii Lisowice i uchodzi kilometr dalej bezpośrednio do Warty w postaci silnie pulsujących źródeł przykorytowych w Lisowicach.

Z racji budowy geologicznej na terenie powiatu występują bogate złoża wapieni górnourajskich (pomiędzy Pajęcznem, a Trębaczewem i w Zalesiakach) oraz glin, piasków i żwirów czwartorzędowych (w gminach Działoszyn, Strzelce Wielkie i Nowa Brzeźnica). Istnieją tu liczne kopalnie i kamieniołomy wapienia, żwirownie i piaskownie, a wapień są podstawowym surowcem do produkcji cementu (Cementownia „Warta S.A.” w Trębaczewie). W Raciszynie eksploatowane jest bogate złoża trawertynu. W podłożu występuje również torf opałowy i niskoprocentowe rudy żelaza.

Główną rzeką Powiatu Pajęczańskiego jest Warta płynąca przez powiat w kierunku równoleżnikowym (ze wschodu na zachód) oraz na niewielkim odcinku w rejonie Zmysłonej - z północy na południe. Na teren powiatu wpływa w sąsiedztwie wsi Prusicko, opuszcza go w rejonie Bobrownik i - po zatoczeniu tzw. Wielkiego Łuku Warty - ponownie staje się rzeką graniczną. Cały teren powiatu leży w zalewni Warty. Najważniejszymi dopływami Warty na terenie powiatu są: Liswarta z Kocinką, Pisia i Wężnica. Największą miejscowością położoną nad Wartą jest Działoszyn.

² Przewodnik Turystyczny: „Powiat Pajęczański”, Wydawca: Starostwo Powiatowe w Pajęcznie, Pajęczno, 2009 r.

6.4 Turystyka

Powiat Pajęczański to obszar atrakcyjny turystycznie i idealnie nadający się do uprawiania turystyki poznawczej (kulturowej, krajoznawczej, przyrodniczej), kwalifikowanej (pieszej, rowerowej, jeździeckiej, kajakowej). Przez najciekawsze krajobrazowo tereny powiatu prowadzą:

- 3 znakowane szlaki piesze,
- 5 szlaków rowerowych,
- Łódzki Szlak Konny,
- Szlak Kajakowy Warty.

Szlaki piesze:

- a) Szlak Jury Wieluńskiej - znakowany kolorem czerwonym. Umożliwia poznanie różnorodnych walorów środowiska naturalnego Wyżyny Wieluńskiej oraz wybranych przykładów jej dziedzictwa historyczno - kulturowego. Prowadzi z Wielunia przez teren Załęczańskiego Parku Krajobrazowego położonego w obrębie Wielkiego Łuku Warty. Do największych atrakcji na jego trasie zaliczyć należy krajobraz Załęczańskiego Parku Krajobrazowego, w tym rezerwat geologiczny Węże,
- b) Szlak Przełomu Warty przez Wyżynę Wieluńską - znakowany kolorem żółtym. Przebiega przez obszar Załęczańskiego Parku Krajobrazowego, wiodąc wewnętrzną częścią tzw. Wielkiego Łuku Warty. Umożliwia poznanie terenów będących wynikiem działalności rzeki Warty, łądolodu skandynawskiego oraz rzeźby krasowej. Pozwala poznać ciekawą szatę roślinną, a także przeszłość historyczną i zabytki tej części województwa łódzkiego,
- c) Kolejny szlak znakowany kolorem niebieskim zaczyna się na stacji PKP Chorzew Siemkowice i biegnie m. in. przez wieś Siemkowice, rezerwat Mokry Las i wchodzi na teren Załęczańskiego Parku Krajobrazowego, łącząc rezerваты przyrody na terenie ZPK i jego otuliny. Wiedzie przez rezerwat Dąbrowa w Niżankowicach, wieś Bobrowniki, Górę Zelce i leżący na jej szczycie rezerwat geologiczny Węże, wieś Węże i mija wieś Draby z Jaskinią Ewy. Tu szlak przekracza granicę województwa łódzkiego, wiodąc dalej m. in. przez dwa kolejne rezerваты przyrody: Szachownica i Bukowa Góra, po czym opuszcza obszar ZPK, wiodąc przez Jaworzno do Blachowni koło Częstochowy³.

Szlaki rowerowe:

- 1) Zielony szlak rowerowy „Dwóch Starych Lip” (EPJ 1). Jest to szlak biegnący z Pajęczna, mijający rosnącą przy plebani ogromną pomnikową lipę, przez pola i lasy biegnąc na północ, dociera do parku w Siemkowicach, pod drugą ogromną lipę i wraca do Pajęczna. Liczy 40 km. Prowadząc dość dobrymi drogami jest szlakiem o średnim stopniu trudności;
- 2) Zielony szlak rowerowy „Działoszyńskiego Przełomu Warty” (EPJ 2). Zaczyna się w Pajęcznie, kieruje się na południe, dociera do rzeki Warty i znacznym odcinkiem, po jednej i drugiej stronie, wiedzie wzdłuż jej doliny, w obrębie malowniczego Działoszyńskiego Przełomu Warty. Jest szlakiem raczej łatwym - większość swego biegu (około 38 km) prowadzi dość dobrymi drogami, ze znacznym udziałem dróg asfaltowych;

³ Mapa tematyczna: „Szlaki rowerowe regionu łódzkiego”, Wydawca: Urząd Marszałkowski w Łodzi, Łódź 2018 r oraz Mapa turystyczno - przyrodnicza: „Szlaki Turystyczna Powiatu Pajęczańskiego”, Wydawnictwo Kartograficzne „Azymut”.

- 3) Zielony szlak rowerowy „Wapiennych Wzgórz Załęczańskiego Parku Krajobrazowego” (EPJ 3) - zaczyna się w Działoszynie i przez około 37 km wiedzie przez bezludne i piękne obszary ZPK. Wspina się na wysoczyzny, to opada w dolinę by prowadzić wzdłuż koryta Warty dnem doliny lub krawędzią przełomu. Trasa szlaku jest bardzo atrakcyjna, jednak ze względu na nienajlepsze drogi jest szlakiem dość trudnym, raczej dla zaawansowanych turystów;
- 4) Zielony szlak rowerowy „Ujścia Liswarty” (EPJ 4) liczy około 28 km. Wyrusza z Nowej Brzeźnicy na południe. Wiedzie przez bardzo malownicze okolice rzecznych dolin - zbliża się do podmokłej, odludnej i dzikiej strefy połączenia trzech rzek: Kocinki, Liswarty i Warty, przez długi odcinek towarzyszy niezwykle malowniczej Kocince. Dwukrotnie przecina Wartę i leśnymi drogami wraca do Brzeźnicy, również dwukrotnie przecinając niewielką Pisię. To bardzo atrakcyjny szlak o średnim stopniu trudności;
- 5) Czarny szlak rowerowy „Patrzyków - Łązek” (EPJ 5) - Krótki liczący około 7 km szlak łącznikowy o średnim stopniu trudności łączący szlak „Działoszyńskiego Przełomu Warty” ze szlakiem „Ujścia Liswarty”⁴.

Łódzki Szlak Konny - najdłuższa trasa w Europie dedykowana turystyce konnej. Szlak, którego długość przekracza 2000 km, podzielony jest na dwie pętle: zewnętrzną (49 odcinków o łącznej długości 1461 km) oraz wewnętrzną (12 odcinków o łącznej długości 356 km). Trasa szlaku zapewnia dostęp do ponad 200 ośrodków jeździeckich oraz ponad 1000 atrakcji turystycznych na terenie województwa łódzkiego. Przez teren powiatu pajęczańskiego Łódzki Szlak Konny przebiega ponad 60 km odcinkiem, biegnąc przez urokliwe nadwarciańskie obszary⁵. Przebieg szlaku w Powiecie Pajęczańskim: Prusicko - Kaflarnia - Ważne Młyny - Płaczki - Orczuchy - Trzebca - Kule - Wąsosz - Niwiska - Grądy - Działoszyn - Lisowice - Bobrowniki⁶.

Szlak Kajakowy Warty - jest to szlak, gdzie Warta przepływa przez Powiat Pajęczański około 60 km odcinkiem. W teren powiatu wpływa w miejscowości Kijów, a opuszcza go minąwszy miejscowość Bobrowniki. Pajęczański odcinek obejmuje znaczny obszar Wielkiego Łuku Warty, znanego z nieprzeciętnych walorów krajobrazowych i przyrodniczych, określanego najpiękniejszym odcinkiem biegu tej rzeki. Dal kajakowiczów stanowi niezwykle atrakcję, ponieważ jest to nieuregulowany, kręty i dziki fragment rzeki, niezwykle malowniczy i cenny przyrodniczo. Warta silnie meandrując najpierw płynie przez tereny leśne, a minąwszy Wąsosz wpływa w skaliste podłoże Wyżyny Wieluńskiej. Zaczyna się tu Działoszyński Przełom Warty, jeden z trzech odcinków tworzących Wielki Łuk⁷.

6.5 Krajobraz kulturowy powiatu - formy ochrony przyrody

Krajobraz kulturowy to świadectwo działalności mieszkańców danego regionu prowadzonej na przestrzeni wieków, dlatego najpełniej stanowi o jego tożsamości. Składa się z elementów przyrodniczych, ale przede wszystkim z wytworów i osiągnięć cywilizacyjnych człowieka. Są to zarówno pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobrazy miejskie i wiejskie, kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

⁴ Przewodnik dydaktyczny: „Szlaki Rowerowe w Powiecie Pajęczańskim”, Wydawca: Studiokoloru, Łódź 2010 r.

⁵ Mapa tematyczna: „Łódzki Szlak konny”, Wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, Łódź 2017 r.

⁶ Przewodnik dydaktyczny: „Znakowane Szlaki Turystyczne w Powiecie Pajęczańskim”, Wydawca: Starostwo Powiatowe w Pajęcznie,

⁷ jak wyżej.

Należy podkreślić, iż synteza elementów przyrody i widocznych efektów działalności człowieka jest architekturą krajobrazu, czyli formą, która obok treści składa się na krajobraz kulturowy. Ochrona tego krajobrazu to pełna ochrona obiektu zabytkowego wraz z jego otoczeniem i walorami przyrodniczymi, roślinnością i warunkami socjologicznymi. Polega ona na ochronie najcenniejszych obiektów, zespołów, obszarów i świadomym ich przekształcaniu w taki sposób, by tworząc nowe wartości, unikać deformacji istniejącego, historycznie ukształtowanego dziedzictwa. Chronić należy więc nie tylko obiekty architektury, kapliczki i figury przyrodne, również krajobraz ukształtowany ludzką ręką oraz spuścizną intelektualną i duchową.

Na obszarze powiatu pajęczańskiego wyróżnia się następujące formy ochrony przyrody:

Park Krajobrazowy:

Załęczański Park Krajobrazowy - utworzony został 5 stycznia 1978 r. jako jeden z pierwszych parków krajobrazowych w kraju.

Powierzchnia parku wynosi 14.485 ha, a jego strefy ochronne 12.328 ha. Niemal cały obszar parku położony jest w południowo - zachodniej części województwa łódzkiego, w gminach Działoszyn, Pątnów i Wierzchlas.

Załęczański Park Krajobrazowy powstał, aby chronić niepowtarzalny krajobraz jurajskich wapiennych ostańców, będących środowiskiem życia osobliwej wapieniolubnej fauny i flory z licznymi i różnorodnymi formami krasu, oraz urokliwy odcinek rzeki Warty określono jako najpiękniejszy i najbardziej zróżnicowany przyrodniczo w stosunku do całego jej biegu.

Warta przepływa przez park charakterystycznym tzw. Wielkim Łukiem, rzeźbiąc w podłożu głębokie przełomy, pośród jurajskich, wapiennych wzgórz oraz pasm morenowych wzniesień. Dolina Warty jedynie w niewielkim stopniu nosi ślady ludzkiej gospodarki, natomiast koryto rzeki jest całkowicie naturalne, dzikie i piękne, pełne zakoli, meandrów, wysp, wysepek i piaszczystych łąk. Obok walorów krajobrazowych znajdują się tu również unikalne wartości przyrodnicze. Właśnie na tę część parku największe piętno wywiera wapienne podłoże Jury Polskiej, co uwidacznia się zarówno w urozmaiconej rzeźbie jak i w osobliwym świecie żywej przyrody. Szczyty wapiennych wzgórz ostańcowych górujących nad okolicą to nie tylko atrakcyjne punkty widokowe, ale również środowisko życia wapieniolubnej roślinności. Wapienne ostańce to również obiekty o bardzo ciekawej geologii, kryjące w sobie wiele różnorodnych form krasu, w tym kilka krasowych jaskiń. Dużą atrakcją są również liczne na tym terenie kamieniołomy. Podobnie jak jaskinie, to obiekty o dużym znaczeniu edukacyjnym, będące jednocześnie znaczną turystyczną atrakcją⁸.

Warta w miejscowości Bobrowniki
fot. Wojciech Beśka

⁸ Mapa tematyczna: „Załęczański Park Krajobrazowy”, Wydawca: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego, Łódź 2017 r.

Obszar Natura 2000

Załęczański Łuk Warty znajduje się na terenie Załęczańskiego Parku Krajobrazowego i rozciąga się na zachód od Działoszyna, na długości ok. 16 km, od Bobrownik do Ogrobla. Został utworzony w celu ochrony siedlisk. Ten urokliwy odcinek rzeki Warty, określany jest jako najpiękniejszy i najbardziej zróżnicowany przyrodniczo w stosunku do całego jej biegu. Warta, przepływając dzikim, naturalnym korytem, w którym rzeka płynie w głęboko wciętej dolinie i tworzy przełomy. Warta wcina się w tym obszarze w ility powstałe w środkowej Jurze, by na kolejnym odcinku (od Ogrobla do Kochlewa) wrócić do starego, przedlodowcowego odcinka koryta. Wewnętrzna część Łuku jest sucha i piaszczysta, porośnięta lasem sosnowym⁹.

Rezerwaty:

- 1) **Rezerwat „Weże”** - utworzony na szczycie wapiennego ostańca o nazwie Zelce. To największe w parku wapienne wzgórze wznosi się na lewym brzegu Warty w rejonie Bobrowniki. Ochronie poddano najdalej na północ, wysunięty fragment skalnego krajobrazu Jury Polskiej, z systemem 10 jaskiń krasowych, wieloma innymi różnorodnymi zjawiskami krasowymi, a także najbogatszymi w tej części Jury stanowiskami roślinności wapiennolubnej. Jaskinie góry Zelce znane są również ze swej unikalnej wartości paleontologicznej. Zajmuje powierzchnię 20,74 ha.
- 2) **Rezerwat „Dąbrowa w Nieżankowicach”** - położony we wnętrzu Wielkiego Łuku Warty. Chroni on duży płat kwaśnej dąbrowy trzcinnikowej i dąbrowy świetlistej. Dominującym gatunkiem jest dąb bezszypułkowy, który rosnąc tu na rodzimym stanowisku osiąga wiek do 140 lat. Zajmuje powierzchnię 100,73 ha.
- 3) **Rezerwat „Mokry Las”** - położony w leśnym kompleksie na zachód od Siemkovic. Utworzono go dla ochrony naturalnego płatu grądu z udziałem jodły, rosnącej tu północnej granicy zasięgu. Drzewostan Mokrego Lasu zaliczany jest do najstarszych w tej części województwa łódzkiego - niektóre sosny, dębu i jodły osiągają wiek nawet 200 lat. Zajmuje powierzchnię 14,42 ha.
- 4) **Rezerwat „Murowaniec”** - położony w pobliżu Pajęczna na wschód od miasta. Przedmiotem ochrony jest tu bór jodłowy z domieszką sosny, dębu, grabu i świerka, rosnący przy północnej granicy zasięgu jodły. Ponad 150-letnie jodły osiągają wysokość do 35 m. Krajobraz rezerwatu przypomina Puszcze Jodłową w Górach Świętokrzyskich. Zajmuje powierzchnię 42,25 ha.

Rezerwat przyrody: „Mokry Las” fot. Wojciech Beška

Rezerwat przyrody: „Murowaniec” fot. Wojciech Beška

⁹ Folder: „Wyróżniające się zbiorowiska roślin Załęczańskiego Parku Krajobrazowego”, Wydawca: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego, Łódź 2017 r.

Folder informacyjny - promocyjny: „Kraina Wielkiego Łuku Warty”, Wydawca: Lokalna Grupa Działania, Osjaków 2013 r.

Rezerwat przyrodniczy „Węże” fot. Wojciech Beška

Rezerwat przyrodniczy „Dąbrowa w Niezankowicach” fot. Wojciech Beška

Pomniki przyrody¹⁰.

- 1) zbiornik wodny „Żabi Staw” w miejscowości Bobrowniki gm. Działoszyn. Znajduje się on przy drodze biegnącej od Bobrownik do Góry Św. Genowefy i zajmuje powierzchnię 2 ha. „Żabi Staw” oprócz zasiedlających go licznie płazów, od których wziął swoją nazwę, charakteryzuje się występowaniem w obfitości roślinności torfowiskowej oraz interesującej roślinności związanej ze środowiskiem wodnym. Słynie z dużej populacji grzybieni północnych, które podlegają ścisłej ochronie gatunkowej;
- 2) formy kopalne w kamieniołomach przy jaskini "Ewy" na Górze Draby gm. Działoszyn;
- 3) jaskinia "Ewa" w miejscowości Draby gm. Działoszyn. Jaskinia ta rozpoczyna się studnią krasową, w której zainstalowana jest metalowa drabina prowadząca do dolnej komory, znajdującej się 8 m poniżej powierzchni terenu. Jaskinia ma długość 40 m;
- 4) źródło krasowe przykorytowe „Sucha Struga” w miejscowości Lisowice gm. Działoszyn. Jest to podziemne ujście strumienia krasowego;
- 5) drzewo: dąb szypułkowy w miejscowości Brutus gm. Kiełczygłów;
- 6) drzewo: lipa drobnolistna w miejscowości Kule gm. Kiełczygłów;
- 7) drzewo: dąb szypułkowy w miejscowości Otok gm. Kiełczygłów;
- 8) drzewo: sosna zwyczajna w miejscowości Dylów Szlachecki gm. Pajęczno;
- 9) drzewo: sosna zwyczajna - Leśnictwo Gajęcice gm. Pajęczno;
- 10) drzewo: dąb szypułkowy - Leśnictwo Murowaniec gm. Pajęczno;
- 11) drzewo: lipa drobnolistna w miejscowości Pajęczno (przy plebani) gm. Pajęczno;
- 12) drzewo: lipa drobnolistna w miejscowości Pajęczno (cmentarz) gm. Pajęczno;
- 13) drzewo: 12 lip drobnolistnych w miejscowości Makowiska (przy kościele) gm. Pajęczno;
- 14) drzewo: 7 lip drobnolistnych w miejscowości Czerkiesy (cmentarz) gm. Pajęczno;
- 15) drzewo: dąb szypułkowy w miejscowości Dylów Szlachecki gm. Pajęczno;
- 16) drzewo: 3 lipy drobnolistne, jesion wyniosły, kasztanowiec biały 1 lipa - OCHRONA ZNIIESIONA w miejscowości Stróża gm. Rząśnia;
- 17) drzewo: 6 lip drobnolistnych i 1 jesion wyniosły było 12 lip drobnolistnych i szerokolistnych, jesion wyniosły, 4 lipy drobnolistne w miejscowości Stróża (teren Szkoły Podstawowej) gm. Rząśnia;
- 18) drzewo: wiązy szypułkowe w miejscowości Rząśnia (cmentarz) gm. Rząśnia;

¹⁰ Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody: <https://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/search.jsf>

- 19) drzewo: brzoza brodawkowata w miejscowości Rząśnia (cmentarz) gm. Rząśnia;
- 20) drzewo: wiąz szypułkowy w miejscowości Rząśnia (teren wokół kościoła) gm. Rząśnia;
- 21) drzewo: lipy drobnolistne w miejscowości Rząśnia (teren wokół kościoła) gm. Rząśnia;
- 22) drzewo: 7 lip drobnolistnych było 9 lip drobnolistnych wyłączono 1 lipę drobnolistną obwód 270 cm z uwagi na utratę wartości przyrodniczych w 2012 r. oraz 1 lipę drobnolistną w 2016 r. w miejscowości Stróża (teren Szkoły Podstawowej) gm. Rząśnia;
- 23) drzewo: kasztanowiec zwyczajny biały w miejscowości Rząśnia, ul. Kościuszki wzdłuż ogrodzenia cmentarza parafialnego w pasie drogi powiatowej Nr 2311E gm. Rząśnia;
- 24) drzewo: lipa szerokolistna w miejscowości Siemkowice (park wiejski) gm. Siemkowice;
- 25) drzewo: grab zwyczajny w miejscowości Siemkowice (park wiejski) gm. Siemkowice;
- 26) drzewo: lipa drobnolistna w miejscowości Siemkowice (park wiejski) gm. Siemkowice;
- 27) drzewo: jesion wyniosły w miejscowości Siemkowice (park wiejski) gm. Siemkowice;
- 28) drzewo: dęby szypułkowe w miejscowości Siemkowice (park wiejski) gm. Siemkowice;
- 29) drzewo: dąb szypułkowy w miejscowości Siemkowice (na wprost UG) gm. Siemkowice;
- 30) drzewo: sosna zwyczajna teren leśny w Siemkowicach gm. Siemkowice;
- 31) drzewo: klon pospolity w miejscowości Chorzenice (park dworski - własność prywatna) gm. Sulmierzyce;
- 32) drzewo: dąb bezszypułkowy w miejscowości Eligiów na terenie Leśnictwa Piekary, gm. Sulmierzyce.

Pomnik przyrody: 700-letnia lipa drobnolistna rosnąca w parku dworskim w Siemkowicach fot. Wojciech Beška

Pomnik przyrody: „Zabi Staw” w miejscowości Bobrowniki fot. Wojciech Beška

Pomnik przyrody: 700 - letnia lipa rosnąca na terenie przykościelnym w Pajęcznie fot. Wojciech Beška

Użytki ekologiczne¹¹

- 1) Bagno o pow. 0,2000 ha w miejscowości Beresie Duże,
- 2) Bagno o pow. 0,2700 ha w miejscowości Beresie Duże,
- 3) Bagno „Oczko 1” o pow. 0,4800 ha w miejscowości Pajęczno,

¹¹ Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody: <https://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/search.jsf>

- 4) Bagno „Oczko 2” o pow. 0,6300 ha w miejscowości Pajęczno,
- 5) Bagno „Wolskie Bagno” o pow. 0,7900 ha w miejscowości Wiewiec.

Zespół przyrodniczo - krajobrazowy¹²

- 1) Działoszyński 299,0000 ha,
- 2) Osjakowski 2 492,0000 ha,
- 3) Renesansowe założenie Pałacowo-Parkowe w Działoszynie 2,3414 ha.

6.6 Wapienniki

Szczególnym krajobrazem kulturowym w regionie gminy Pajęczno i Działoszyn są obszary odkrywkowej eksploatacji wapieni jurajskich. Wapienniki - to przykład ciekawego, prymitywnego budownictwa przemysłowego do wypalania wapna reprezentującego technologie XIX i początku XX w. Tradycja wypalania wapna w okolicach Pajęczna jest bardzo stara. Być może rozpoczęto tutaj produkcję już w XVII wieku wypalając wapno na budowę nowego kościoła. Zapiski historyczne potwierdzają jego wypał na początku XIX wieku.

Wapiennik w okolicach Raciszyna fot. Wojciech Beška

Wówczas na wschód od siedzib miejskich

rozpoczęto łamanie większej ilości kamienia wapiennego,

z którego wypalano wapno w wapiennikach. Jeden z nich mieścił się we wschodniej części miasta, drugi znajdował się w części północnej przy drodze Widawskiej. Były to piece zbudowane według starych wzorów z kamienia i cegły, nie wykładane szamotem i opalane drzewem. Nakładanie kamienia wapiennego odbywało się od góry, natomiast odbiór wapna odbywał się dołem. Obecnie nie ma pozostałości po dawnej produkcji¹³.

Pierwszy wapiennik w okolicach Działoszyna, zbudowany z kamienia, powstał na początku XX w. na Górze Buki, w pobliżu miejscowości Młynki. W latach 60 - tych funkcjonowało tu ok. 30 pieców. Wypał na dużą skalę trwał do końca lat 80 - tych, a w 90 - tych ostatecznie się zakończył. Wiele z tych ciekawych budowli zachowało się do naszych czasów stając się zabytkami techniki i osobliwym elementem lokalnego krajobrazu¹⁴. Obecnie na terenie gminy Działoszyn znajduje się kilka wapienników, które można znaleźć min. na stokach gór: Draby, Buki, Krzemionki, a także przy drodze z Działoszyna do Bobrownik, w Lisowicach i Raciszynie.

Najważniejsze z nich to:

- pozostałość po wapienniku dwukomorowym, murowanym z ok. 1956 r. we wsi Lisowice,
- pozostałość po wapienniku murowanym z ok. 1955 r. we wsi Lisowice,
- pozostałość po wapienniku murowanym z 1958 r. we wsi Raciszyn.

¹² Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody: <https://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/search.jsf>.

¹³ Wydawnictwo Stowarzyszenia Towarzystwo Przyjaciół Pajęczna: „Patrząc w przeszłość - myślimy o przeszłości, Pajęczno - historia i ludzie”, Pajęczno 2021 r.

¹⁴http://www.naprzelomie.pl/trasy/warta/003/001_trasa_kajak_warta_dzialoszyn_przywóz_kamieniolom_w_raciszynie.html

7. Dziedzictwo niematerialne¹⁵

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki.

Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu,
- spektakle i widowiska,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

7.1 Podmioty zajmujące się promowaniem kultury i dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu

Powiatowe życie kulturalne rodzi się przede wszystkim w instytucjach kultury, a także coraz częściej w świetlicach wiejskich oraz remizach straży pożarnych. Animatorzy kultury systematycznie i profesjonalnie dają podwaliny późniejszym działaniom artystycznym zarówno indywidualnym, jak i zespołowym np. (orkiestry). Ważnym ubogaceniem tej działalności są organizacje pozarządowe realizujące działania kulturalne (w tym koła gospodyń wiejskich), biblioteki oraz twórcy ludowi.

Na obszarze poszczególnych gmin znajdują się następujące ośrodki kultury:

Gmina Pajęczno

- 1) Miejski Ośrodek Kultury w Pajęcznie, ul. Wiśniowa 5, 98-330 Pajęczno;
- 2) Biblioteka Publiczna Gminy i Miasta Pajęczno, ul. Wiśniowa 5, 98-330 Pajęczno;
- 3) Biblioteka Publiczna Gminy i Miasta Pajęczno Filia w Makowiskach (budynek Szkoły Podstawowej im. Jana Brzechwy w Makowiskach ul. Szkolna 1 wejście od ul. Radomszczańskiej);
- 4) Dom Kultury i Tradycji w Starych Gajęcicach, Stare Gajęcice 41, 98-330 Pajęczno, (dawny budynek piekarni);
- 5) Dom Parafialny „Arka” w Makowiskach ul. Radomszczańska (naprzeciwko Kościoła Parafialnego).

Gmina Działoszyn

- 1) Regionalne Centrum Kultury i Turystyki, ul. Zamkowa 22, 98-355 Działoszyn;
- 2) Powiatowa Biblioteka Publiczna, ul. Zamkowa 22, 98-355 Działoszyn;
- 3) Miejsko - Gminny Dom Kultury w Działoszynie ul. Narutowicza 26a, 98-355 Działoszyn;
- 4) Biblioteka Publiczna w Działoszynie ul. Piłsudskiego 19, 98-355 Działoszyn.

Gmina Siemkowice

- 1) Gminna Biblioteka Publiczna w Siemkowicach, ul. Parkowa 1, 98-354 Siemkowice;
- 2) Świetlica Wiejska w Zmyślonej, Zmyślona 10, 98-354 Siemkowice;

¹⁵ Rozdział programu opracowano na podstawie informacji udostępnionych przez Wójtów/Burmistrzów gmin z terenu powiatu pajęczańskiego.

- 3) Świetlica Wiejska w Ożegowie, ul. Szkolna 19, 98-354 Siemkowice (budynek szkoły podstawowej w Ożegowie);
- 4) Prywatna Izba Kultury Ludowej w Siemkowicach, ul. Nowa 22, 98-354 Siemkowice: Spośród zgromadzonych eksponatów turysta może zobaczyć narzędzia i sprzęty potrzebne do prowadzenia gospodarstwa wiejskiego. Ogromną kolekcję przedmiotów codziennego użytku m.in. krosno tkackie, kołowrotki, czółenka tkackie, żarna domowe, niecki, cepy oraz wiele innych. W Izbie można zapoznać się z tradycyjnym wystrojem domu wiejskiego, pod sufitem kręcą się barwne „pajaki” - ozdoby wykonane ze słomy i bibuły, okna i stół zdobią papierowe, ręcznie robione kwiaty. A wszystko to wykonane z ogromną dbałością, miłością i szacunkiem do tradycji polskiej wsi. Dużym atutem tego miejsca jest fakt, że zwiedzający nie tylko mogą się przenieść w czasy przedwojenne, ale także dotknąć eksponatów oraz posłuchać gwary ludowej.

Gmina Strzelce Wielkie

- 1) Gminna Biblioteka Publiczna w Strzelcach Wielkich ul. Częstochowska 7, 98 - 337 Strzelce Wielkie.

Gmina Kielczygłów

- 1) Gminny Ośrodek Kultury w Kielczygłowie, ul. Tysiąclecia 27, 98-358 Kielczygłów;
- 2) Gminna Biblioteka Publiczna w Kielczygłowie ul. Tysiąclecia 27, 98-358 Kielczygłów.

Gmina Sulmierzyce

- 1) Gminna Biblioteka Publiczna w Sulmierzycach, ul. Słoneczna, 98-338 Sulmierzyce.

Gmina Nowa Brzeźnica

- 1) Gminna Biblioteka Publiczna z filią w Prusicku. ul. Kościuszki 103, 98-337 Nowa Brzeźnica.

Gmina Rząśnia

- 1) Gminna Biblioteka Publiczna w Rząśni ul. 1 Maja 37B, 98-332 Rząśnia;
- 2) Filia Gminnej Biblioteki Publicznej w Białej - Biała 59;
- 3) Filia Gminnej Biblioteki Publicznej w Stróży - Stróża 41;
- 4) Filia Gminnej Biblioteki Publicznej w Kodranii - Kodrań 30;
- 5) Świetlica wiejska w Będkowie - Będków 33A;
- 6) Świetlica wiejska w Kodranii - Kodranii 30;
- 7) Świetlica wiejska w Reklach - Rekle 47.

7.2 Znane postacie historyczne

Marcin Bielski - poeta renesansowy, tłumacz, kronikarz, żołnierz Marcin Bielski, a właściwie Marcin Wolski, urodził się w 1495 roku w małej, nieznannej miejscowości Wola Mazowiecka. Swoje nazwisko przejął od nazwy wsi, w której zamieszkał i tworzył - Białej Szlacheckiej. Historyk należał do szlachty średnio zamożnej i pieczętował się herbem Prawdzic. W okresie młodości Marcin Bielski przebywał na dworze księcia mazowieckiego Janusza III. Przez pewien czas mieszkał w Krakowie, gdzie rozpoczął studia na Wszechnicy Jagiellońskiej. W czasie studiów w Krakowie Marcin Bielski był pod wpływem filozofii humanistycznej odrodzenia, nie były mu też obce nowinki religijne. Jako dojrzały mężczyzna zawarł związek małżeński ze szlachcianką Siemkowska, herbu Oksza (właściciele Siemkowiec), dziedziczka

Źródło: Wikipedia

10 - lanowego folwarku w Białej Szlacheckiej koło Pajęczna. W polu błękitnym herbu widoczna jest srebrna Oksza (halabarda) z trzonkiem złotym lub brunatnym. Wielki wpływ na twórczość Marcina Bielskiego miały kontakty humanisty z dworem starosty i wojewody krakowskiego, Piotra Kmity. Pobyt Marcina Bielskiego na dworze Piotra Kmity był przyczyną rozbudzenia zainteresowań poetyckich i aspiracji naukowych przyszłego autora pierwszej historii powszechnej "Kroniki wszystkiego świata". Twórczość poetycka i pisarska Marcina Bielskiego rozwinęła się w dojrzałym wieku. Humanista w zaciszu swojego dworku w Białej Szlacheckiej tworzył poezje, satyry i prozy. W jego twórczości znajdujemy wszystkie metamorfozy stanu szlacheckiego pod koniec panowania ostatnich Jagiellonów. Pierwszym dziełem literackim Marcina Bielskiego był przekład z języka czeskiego „Żywotów filozofów” (1535r.). Zbiorek literacki Marcina Bielskiego stanowi mieszaninę wiadomości naukowych, baśniowych, dotyczących biografii filozofów, mówców i polityków starożytnych. Pierwsze dzieło literackie Bielskiego związane było z twórczością bakalarzy krakowskich, z drugiej strony zbliżało się do prac historycznych i geograficznych. Największym dziełem stała się "Kronika wszystkiego świata", czyli historia powszechna od powstania świata napisana w języku polskim. Historyk Bielski rozpoczął opisywanie dziejów świata od stworzenia człowieka do czasów jemu współczesnych, czyli do XVI wieku. Wzorował się przy tym na pracach kronikarzy niemieckich. Napisał dzieło encyklopedyczne łączące Biblię w opowiadaniem historycznym, wydarzenia dziejowe z fantastyką geograficzną i romansową. Mimo swoich wad, "Kronika" Marcina Bielskiego była dziełem nowoczesnym, o aspiracjach naukowych, które autor posiadał, a których nie potrafił zrealizować. Obok "Kroniki" Bielski pisał satyry, poematy i wiersze. Dzieła literackie historyka zawierały współczesne problemy etyczno-moralne, związane z życiem codziennym szlachty polskiej i mieszczaństwa. Do najważniejszych dzieł humanisty z Białej Szlacheckiej zaliczamy: "Komedia Justyna i Konstancja" (1557), "Sejm niewieści", "Sprawa rycerska" oraz "Sen majowy". W dziełku satyrycznym humanisty "Rozmowa nowych proroków, dwóch baranów kamiennych" (1566) autor dzieli się spostrzeżeniami na rynku krakowskim, ale swoje uwagi przenosi na stosunki ogólnokrajowe. W satyrze przedstawia antagonizmy dwóch światów: miejskiego (mieszczaństwo) i wiejskiego (szlachta). Jako pisarz i humanista był lepszym prozaikiem, pisząc używał języka codziennego, bez troski o jego artyzm. Zmarł 18 grudnia 1575 roku.

Jan Długosz herbu Wieniawa,

urodził się 1 grudnia 1415 r. w Brzeźnicy. Pochodził ze średniozamożnej rodziny szlacheckiej. Ojciec, Jan Długosz z Niedzielska, odznaczył się pod Grunwaldem za co otrzymał starostwo brzeźnickie. Miał kilkanaścioro dzieci z dwiema żonami, w tym trzech Janów, z których najstarszy zasłynął jako ojciec polskiej historiografii. Początkowo uczył się w szkole parafialnej w Nowym Korczynie gdzie ojciec był starostą od 1421 r., a następnie przez trzy lata studiował na Akademii Krakowskiej. Opuścił uczelnię nie uzyskując żadnego stopnia naukowego i jako notariusz publiczny trafił na dwór biskupa krakowskiego, Zbigniewa Oleśnickiego. Był jego zaufanym współpracownikiem, sekretarzem i kanclerzem w latach 1433 - 1455. W 1437 został kanonikiem krakowskim.

Źródło: Wikipedia

Po śmierci Oleśnickiego służył królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi, a od 1467 był wychowawcą synów królewskich. W 1480 został arcybiskupem - nominatem lwowskim. Uczestnik wielu poselstw zagranicznych: w 1449 do Rzymu, 1467 do Czech, 1469 na Węgry, 1478 do Wyszehradu.

Największe dzieło - *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* (Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego, *Historia Polski*), Długosz rozpoczął pisać w roku 1455 i pisał aż do śmierci, tj. do roku 1480. Roczniki obejmowały dwanaście ksiąg zawierających historię Polski od czasów legendarnych do roku 1480. Pełne wydanie ukazało się w latach 1701-1703. Najnowsze wydanie Roczników Jana Długosza w przekładzie na język polski rozpoczęto w 1961 i ciągle jest kontynuowane. Długosz pisał dzieła historyczne, np. liczne zbiory życiorysów biskupów polskich jak "Banderia Prutenorum" (ukończona w 1448r.) - opis chorągwi krzyżackich zdobytych głównie pod Grunwaldem. Napisał "Insignie sen clenodia incliti Regni Poloniae" (Znaki albo godła Królestwa Polskiego), opisał w niej godło państwowe, godło ziem biskupstw oraz kilkudziesięciu najwybitniejszych rodów polskich, dołączając do nich zwięzłe charakterystyki owych rodów. Uważany jest z tego powodu za ojca polskiej heraldyki i autora pierwszego polskiego herbarza. Trzecim, spośród największych dzieł mistrza Jana Długosza, była tzw. „Księga uposażeń” („*Libri beneficiorum dioecesis Cracoviensis*”), która zawierała szczegółowy wykaz beneficjów Kościoła katolickiego w Małopolsce oraz spis wartości majątków i dochodów z dóbr kościelnym diecezji krakowskiej. Kronikarz z Brzeźnicy był też znakomitym gospodarzem. W Pychowicach pod Krakowem, które dzierżawił i świetnie nimi gospodarował, do dnia dzisiejszego można oglądać, pamiętające jego czasy zabudowania gospodarcze. Mimo krytycznego stosunku do dynastii Jagiellonów, zdobył zaufanie Kazimierza Jagiellończyka, który powierzył mu wychowanie swoich synów. Jako osoba z bliskiego otoczenia króla, słynący z mądrości i roztropności Jan Długosz uczestniczył w licznych poselstwach dyplomatycznych, dając się poznać na innych dworach środkowo - europejskich. Może właśnie dlatego ofiarowano mu zaszczytne Arcybiskupstwo Praskie, którego nie przyjął oraz Arcybiskupstwo Lwowskie, które przyjął, ale objąć osobiście nie zdołał, gdyż przeszkodziła mu w tym śmierć.

Osiągnąwszy spory majątek był wreszcie hojnym fundatorem. To on sprowadził na Skałkę eremitów św. Pawła (Paulinów), którzy odwdzięczyli się swemu dobroczyńcy, grzebiąc go po śmierci w 1480 r. w krypcie pod kościołem. W krypcie tej, przebudowanej w XVIII i w XIX w. spoczywają otoczone czcią kości polskiego dziejopisarza¹⁶.

Marcin Molski - ur. w 1751 r. w Starej Brzeźnicy, zm. 13 kwietnia 1822 r. w Warszawie. Polski wojskowy, poeta satyryczny, autor licznych panegiryków, wolnomularz. Po opuszczeniu wojska poświęcił się pracy społecznej i pisarskiej. Swoje wiersze dedykował możnym świeckim i duchownym przyjacielom.

Antoni Bolesław Dobrowolski - ur. 6 czerwca 1872 r. w Dworszowicach Kościelnych, zm. 27 kwietnia 1954 r. w Warszawie. Polski geofizyk, meteorolog, podróżnik. Stworzył odrębną dziedzinę wiedzy - kriologię.

Juliusz Łuciuk - ur. 1 stycznia 1927 r. w Brzeźnicy koło Radomska, zm. 17 października 2020 r. Polski kompozytor, zaliczany do czołówki polskich kompozytorów współczesnych. W jego dorobku wybitne miejsce zajmują liczne dzieła o tematyce religijnej.

Ks. Józef Bartecki - ur. 18 marca 1904 r. w Brzeźnicy Starej. Jest symbolem bohaterstwa i odwagi. Podczas odwetu walk partyzanckich niemieckie władze podpaliły miejscowy XVIII - wieczny, modrzewiowy kościół. Do palącego się kościoła wszedł ks. Józef Bartecki aby wynieść Najświętszy Sakrament. Kiedy wychodził został postrzelony przez Niemców. Upadł na progu zakrystii i spłonął żywcem. Tragedia ta miała miejsce 13

¹⁶ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Dlugosz-Jan;3893085.html>.

maja 1944 r. W trzy dni później odbył się pogrzeb ks. Józefa Barteckiego na cmentarzu w Garnku. Był bardzo symboliczny. Trumnę wieziono na chłopskim wozie, maszerowała przy niej honorowa warta - po dwóch mężczyzn z każdej strony. Na czele pochodu żałobnego, składającego się głównie z kobiet, szedł ks. Marian Kubowicz - proboszcz parafii w Kłomnicach. Drogi na cmentarz strzegli przed niemieckim okupantem partyzanci¹⁷.

7.2 Zespoły ludowe (orkiestry dęte, kapele, kabarety)

Istotnymi elementami dziedzictwa kulturowego Powiatu Pajęczańskiego są:

- **Orkiestry dęte** - działalność orkiestr dętych na terenie powiatu pajęczańskiego wypływa z obyczajowości, tradycji i korzeni kulturalnych wsi polskiej. Niejednokrotnie była i jest nierozdzielnie związana z działalnością Ochotniczych Straży Pożarnych. W środowiskach wiejskich, orkiestry dęte działające przy OSP, w których bywało, że grał dziadek lub ojciec były dla dzieci i młodzieży często jedyną, znaną i dostępną formą kulturalną. Dlatego też wspieranie tego typu form działalności dawało i daje możliwość rozwoju i krzewienia kultury w środowisku lokalnym, prezentacji pasji i zainteresowań oraz promocji działalności kulturalnej w środowisku lokalnym.

Na terenie powiatu pajęczańskiego funkcjonują następujące orkiestry dęte:

- Pajęczańska Orkiestra Dęta,
- Orkiestra Dęta Cementowni Warta S.A.,
- Orkiestra Dęta w Siemkowicach,
- Młodzieżowa Orkiestra Dęta Gminy Strzelce Wielkie,
- Orkiestra Dęta Ochotniczej Straży Pożarnej w Wiewcu,
- Orkiestra Dęta w Kiełczygłowie,
- Orkiestra Dęta w Sulmierzycach,
- Młodzieżowa Orkiestra Dęta Gminy Rząśnia,
- Orkiestra Dęta w Starej Brzeźnicy,
- Orkiestra Dęta w Dubidzach.

Zespoły ludowe/kapele - powstały w celu kultywowania dziedzictwa kulturowego.

- Kapela „Kiełczygłowanie”,
- Kapela Pajęczańska,
- Zespół Śpiewaczy „Lipnicanie”,
- Zespół Śpiewaczy „Jankowskie Wolanki”,
- Zespół Folklorystyczny „Trębaczewianie”.

Ponadto kulturalną wizytówką gminy Strzelce Wielkie są tancerki - Mażoretki „VIVA” Mażoretki to tancerki w pięknych, kolorowych strojach poruszające się w rytm tradycyjnych utworów granych przez Orkiestrę Dętą, a także prezentujące choreografie do muzyki współczesnej. Oprócz tego przy szkole

¹⁷ Piotr Paweł Garbiec - ks. Józef Bartecki, Częstochowa 2004 r.

Podstawowej w Wiewcu działa od 2002 r. Szkolny Zespół Taneczny „Lajkonik”. Celem działalności zespołu jest zainteresowanie uczniów pięknem folkloru i tańców narodowych.

- **Kabarety** - Gawędziarka Ludowa - Jadwiga Freus. Aktywnie uczestniczy w licznych imprezach folklorystycznych, dożynkach, jarmarkach, przez wiele lat była członkiem kabaretu wiejskiego.

7. 4 Koła gospodyń wiejskich

Koła Gospodyń Wiejskich to organizacje, które skupiają mieszkanki wsi i prowadzą wiele różnorodnych działań na rzecz lokalnej społeczności. KGW spełniają wiele ról. Najczęściej kojarzą się z reprezentowaniem wsi lub gminy na różnorodnych wydarzeniach - dożynkach, konkursach, wycieczkach integracyjnych itp. Często też prezentują lokalny folklor, np. szyjąc tradycyjne stroje, śpiewając ludowe pieśni, tworząc rękodzieło. Podtrzymują lokalne tradycje i przypominają o nich młodszemu pokoleniu.

Koła Gospodyń Wiejskich mają też za zadanie integrowanie lokalnej społeczności. Prowadzą też inne działania, dzięki którym współpracować mogą różne pokolenia. Nierzadko zajmują się pomocą innym oraz edukacją. Coraz częściej koła zakładane są i prowadzone przez młode kobiety, co odmienia wizerunek wsi. Wspólne pasje i chęć podejmowania inicjatyw na rzecz swojej wsi oraz ich mieszkańców - to właśnie łączy członków KGW.

Na terenie Powiatu Pajęczańskiego działają:

- KGW w Obrowie (gm. Kielczygłów),
- KGW w Chorzewie (gm. Kielczygłów),
- KGW w Białej (gm. Rząśnia),
- KGW w Suchowoli „Suchowolanki” (gm. Rząśnia),
- KGW w Niwiskach Dolnych (gm. Pajęczno),
- KGW w Nowych Gajęcicach (gm. Pajęczno),
- KGW w Patrzykowie (gm. Pajęczno),
- KGW w Wydrzynowie (gm. Pajęczno),
- KGW w Nowej Brzeźnicy (gm. Nowa Brzeźnica),
- KGW w Dubidzach (gm. Nowa Brzeźnica),
- KGW w Wólce Prusickiej (gm. Nowa Brzeźnica),
- KGW w Strzelcach Wielkich (gm. Strzelce Wielkie),
- KGW w Marzęcicach (gm. Strzelce Wielkie),
- KGW w Woli Wiewieckiej (gm. Strzelce Wielkie),
- KGW w Wistce (gm. Strzelce Wielkie),
- KGW w Piekarach (gm. Sulmierzyce),
- KGW w Sulmierzycach (gm. Sulmierzyce),
- KGW w Kodraniu (gm. Sulmierzyce),
- KGW Kreatywne Lipniczanki w Lipniku (gm. Siemkowice),
- KGW w Nieżankowicach (gm. Działoszyn).

7.5 Tradycje, zwyczaje, rytuały na terenie powiatu pajęczańskiego

Mieszkańcy Powiatu Pajęczańskiego mocno identyfikują się z historią oraz tradycją chrześcijańską. Wśród najistotniejszych świadectw historii wymieniany jest:

- Coroczne obchody Święta Niepodległości 11 listopada - Seria wydarzeń z okazji święta państwowego, składająca się z części oficjalnej oraz części kulturalno-rozrywkowej (koncerty/seanse kinowe/wieczory patriotyczne) oraz sportowej (Bieg Niepodległości, Marsz Niepodległości, Bieg Wolności).
- Coroczne obchody Święta Konstytucji 3 Maja - Seria wydarzeń z okazji święta państwowego, składająca się z części oficjalnej oraz części kulturalno-rozrywkowej (koncerty/seanse kinowe) oraz sportowej.
- Coroczne obchody Bitwy pod Radoszewicami - starcie powstania styczniowego rozegrane 27 marca 1863 roku w okolicach Radoszewic i Kiełczygłowa. Bitwa zakończyła się zwycięstwem sił polskich dowodzonych przez płk. Teodora Cieszkowskiego.
- Coroczne obchody upamiętniające publiczną egzekucje Polaków (w miejscowości Kiełczygłów) przewiezionych z więzienia w Radogoszczy przez Niemców w dniu 16.09.1942r. Wg informacji podawanych przez Kiełczygłowian egzekucja była odwetem za zamach dokonany 1 IX 1942r. na agronoma Otto Poha. O dokonanie tego zamachu Niemcy posadzili niesłusznie członków polskiego ruchu oporu. Na miejsce egzekucji hitlerowcy spędzili z Kiełczygłowa i okolicznych wsi ok. 2000 Polaków i na ich oczach wykonano wyrok. Śmierć poniosło wówczas 10 mieszkańców Łodzi i województwa: Czesław Godziński, Piotr Kulęba, Józef Łukaszczyk, Franciszek Papiórkowski, Antoni Sałaciński, Hieronim Sobala, Adam Stefański, Antoni Tomczak, Adam Witkowski oraz Paweł Zubert. Zwłoki ofiar pochowano na miejscowym cmentarzu. Na miejscu egzekucji wzniesiono pomnik upamiętniający ich męczeńską śmierć.

Tradycje chrześcijańskie kultywowane są poprzez:

- „Droga Krzyżowa” (tj. ulicami danej miejscowości),
- Czuwanie przy Grobie Pańskim z okazji „Świąt Wielkiej Nocy” przy udziale druhow Ochotniczych Strażach Pożarnych,
- Majowe śpiewy przy kapliczkach przydrożnych oraz „Święcenie pól” przy kapliczkach w poszczególnych sołectwach,
- Odpusty parafialne, uroczyste obchody Bożego Ciała,
- Dożynki parafialne,
- Obchody „Dnia Strażaka” św. Floriana - uroczysta msza święta i szereg imprez towarzyszących,
- Orszak Trzech Króli,
- Ostatki „MIŚKI” w Prusicku (gm. Nowa Brzeźnica) - tradycją jest, że w ostatnie dwa dni karnawału w Prusicku jest bardzo wesoło i wszyscy, a najbardziej dzieci czekają na „MIŚKI”. Strażacy z miejscowego OSP przebijają się w stroje i chodzą od domu do domu. Zabawiają mieszkańców tańcem i śpiewem, a domownicy w zamian częstują ich smakołykami, a że to ostatki to są to pączki. Na koniec domowej wizyty każdy zgodnie z obyczajem pomazany zostaje specjalną sadzą i zaproszony osobiście przez Miśki na zabawę taneczną organizowaną przez strażaków. Zabawa taneczna trwa tradycyjnie do północy. Bawią się dorośli i dzieci oraz goście i sympatycy tej zabawy.

Cykliczne imprezy kulturalno - promocyjne

Jednym z elementów wpływających na atrakcyjność Powiatu Pajęczańskiego są cykliczne imprezy kulturalno - promocyjne. Wśród najważniejszych należy wymienić:

- Jarmark Bożonarodzeniowy odbywający się przed Świątami Bożego (stoiska handlowe z ozdobami, rękodziełem tradycyjnymi potrawami, wypiekami, miodami, chlebem itp.),
- Kiermasz Wielkanocny odbywający się w sobotę, przed niedzielą palmową (stoiska handlowe z ozdobami, rękodziełem tradycyjnymi potrawami, wypiekami, miodami, chlebem itp.),
- Walentynki - koncerty/spotkania itp.,
- Dzień Kobiet - koncerty/spotkania itp.,
- Seanse kinowe,
- Złot Posiadaczy i Konstruktorów Vitar - trzydniowa impreza corocznie gromadząca w Pajęcznie kilkadziesiąt ekip miłośników jazdy terenowej, w ramach wydarzenia odbywa się rajd na terenie gminy, oraz koncerty w Parku Tysiąclecia,
- Muzyczne Powitanie Lata - Impreza co rok odbywająca się w formie festynu lub koncertu, skierowana głównie do młodzieży,
- Święto miasta (m in. Pajęczna, Działoszyna, Rząśni, Kiełczygłowa itp.) impreza masowa, skierowana do szerokiej grupy odbiorców, podczas imprezy odbywają się występy, animacje, dostępna jest szeroka oferta gastronomiczna,
- Pożegnanie Lata - koncert/festyn odbywający się z okazji zakończenia wakacji,
- Szkółka na 2 kółka - Impreza dla pasjonatów jazdy na rowerze, realizowana na terenie Zespołu Szkół w Pajęcznie, podczas wydarzenia odbywają się m.in. rajd rowerowy, konkursy i warsztaty dla uczestników, a także pokazy profesjonalnych akrobacji na rowerze,
- Dzień Dziecka - festyn dla najmłodszej grupy odbiorców, podczas wydarzenia odbywają się m.in. koncerty, animacje, konkursy dla dzieci,
- Ogólnopolski Przegląd Kolęd i Pastoralek - Konkurs wokalny odbywający się w Zespole Szkół w Pajęcznie i Parafii Narodzenia Pańskiego, impreza trwa dwa dni, w pierwszym eliminacje w drugim koncert galowy,
- Zjazd Miłośników Koni (Targi końskie),
- Koncerty z okazji Dnia Matki,
- Targi Rolniczo - Ogrodnicze - oferowany przez wystawców asortyment jest wyjątkowo bogaty. Podczas targów można kupić rośliny ozdobne, sprzęt ogrodniczy, czy rękodzieło. Można też było skosztować lokalnych przysmaków i zobaczyć maszyny rolnicze - zarówno nowoczesny sprzęt, jak i zabytkowe ciągniki,
- Cepeliada - festiwal ludowy.

Należy zaznaczyć, iż organizacja w/w imprez ma za zadania pobudzanie zaangażowania społeczności lokalnej w rozwój obszarów przez nich zamieszkiwanych oraz zwiększenie atrakcyjności obszaru dla potencjalnego turysty. Imprezy/koncerty/eventy/itp. to doskonała forma integracji mieszkańców z różnych gmin wchodzących w skład Powiatu Pajęczańskiego.

Gospodarstwa agroturystyczne

Na terenie powiatu pajęczańskiego funkcjonują gospodarstwa agroturystyczne, które oferują odwiedzającym wielorakie atrakcje takie jak: jazdę konną, przejażdżki bryczką po terenach atrakcyjnych przyrodniczo i krajobrazowo, spływy kajakowe, wycieczki rowerowe szlakami turystycznymi, grill, biesiadowanie, pola namiotowe, a w okresie zimowym kulig.

Na terenie powiatu funkcjonują:

- Gospodarstwo Agroturystyczne „Pod Dębami”- Marce lin 13, 98-332 Rzaśnia,
- Gospodarstwo Agroturystyczne „Brzozowy Gaj”- Skoczylasy 41, 98-358 Kiełczygłów,
- Gospodarstwo Agroturystyczne - Ławiana 17, 98-358 Kiełczygłów,
- Gospodarstwo Agroturystyczne - Zmyślona 16, 98-354 Siemkowice,
- Gospodarstwo Agroturystyczne - Radoszewice ul. Targowa 34, 98-354 Siemkowice,
- Gospodarstwo Agroturystyczne „Borkowe” - Katarzynopole 40, 98-354 Siemkowice,
- Domki nad Wartą ul. Rybaki 21, 98-331 Nowa Brzeźnica,
- Stara Studnia ul. Cicha 1 Stara Brzeźnica, 98-331 Nowa Brzeźnica,
- Gospodarstwo agroturystyczne - Trębaczew, ul. Polna 2, 98-355 Działoszyn.

8. Dziedzictwo mniejszości narodowych i wyznaniowych

Wielokulturowe tradycje regionu wiążą się z obecnością historycznych mniejszości narodowościowych i wyznaniowych. To wielokulturowe oblicze regionu pajęczańskiego w największym stopniu tworzyli Żydzi. Największe skupiska żydowskie na terenie powiatu znajdowały się w miejscowościach:

- **Brzeźnica Stara** - Żydzi zaczęli się osiedlać na terenie Brzeźnicy Starej w XVII wieku. Przed II wojną światową mieszkało ich blisko 150 osób. Synagoga została zbudowana w latach dwudziestych XIX w. i została zniszczona w 1939 r. Cmentarz z 1850 r. znajduje się przy drodze do Częstochowy, który został zniszczony przez hitlerowców - zachował się tylko fragment muru¹⁸.
- **Działoszyn** - pełnił ważną rolę handlową na granicy Wielkopolski i Śląska. Żydzi osiedlali się tu od XVI wieku. Zajmowali się na dużą skalę handlem wełną. Miasto było prywatne, więc nie ograniczano osadnictwa. Ich dumą była wielka synagoga na rynku miejskim, zbudowana w 1760 r. przez Jahudę Lejba. Została zniszczona w 1939 r. Przed II wojną światową mieszkało w Działoszynie 1900 Żydów. Dziś w miejscu Cmentarza znajduje się Pomnik Ofiar Zbrodni Hitlerowskich¹⁹.
- **Pajęczno** - w 1791 r. w Pajęcznie zamieszkiwały 642 osoby, w tym 6 osób wyznania mojżeszowskiego. Na koniec XVIII wieku w Pajęcznie przebywało 30 Żydów, a w 1820 r. było już ich 112, natomiast w 1860 r. Pajęczno liczyło 2057 mieszkańców, w tym 793 wyznawców judaizmu. Tak szybki wzrost liczby Żydów w Pajęcznie można wytłumaczyć tym, iż w tak małej miejscowości, utrzymującej się z handlu i rzemiosła, byli oni pożądanymi przybyszami, posiadającymi środki finansowe na inwestycje. Dzięki temu możliwy był dalszy rozwój miasta. Ludność żydowska zajmowała się handlem, rzemiosłem, a szczególnie

¹⁸ Mapa tematyczna: „Pamiętki kultury żydowskiej regionu łódzkiego”, Wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, Łódź 2020 r.

¹⁹ Mapa tematyczna: „Pamiętki kultury żydowskiej regionu łódzkiego”, Wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, Łódź 2020 r.

szewstwem, krawiectwem i garbarstwem. Gmina żydowska posiadała własny cmentarz (kirkut), mieścił się on na północ od miasta. W okresie okupacji został zniszczony, obecnie na jego terenie rośnie las²⁰.

- **Sulmierzyce** - ludność żydowska przybyli na początku XIX wieku. Najstarsze zachowane akta stanu cywilnego są dowodem na to, że gmina żydowska w Sulmierzycach istniała już w roku 1814. Liczyła zaledwie 66 członków dorosłych i dzieci. W 1854 roku sulmierzycki okręg wyznaniowy (parafia) obejmowała następujące miejscowości: Będków, Brudzice, Bieliki, Dębowiec, Kamień, Kleszczów, Lgotę Wielką, Łuszczanowice, Marzęcin, Osiny, Piekary, Rogowiec, Skapę, Stróżę, Strzelce Wielkie, Sulmierzyce, Winek, Wolę Wydrzynę, Zamoście, Zielęcin, Żłobnicę. W 1854 roku żydowski okręg wyznaniowy powiększył się o wyznawców zamieszkałych w Dobryzycach i Stanisławowie. Liczył wówczas 65 rodzin o czym w swoim raporcie pisał wójt Kwiatużyński. W 1866 roku gmina liczyła już 75 rodzin. Żydzi w Sulmierzycach mieszkali przy dzisiejszej ulicy Strażackiej, tam też zbudowana była drewniana bożnica i mykwa (łaźnia). W latach późniejszych do bożnicy dobudowano dom mieszkalny dla rabina, mieściła się tu również szkoła dla chłopców tzw. Cheder. Całe zabudowanie ogrodzone było drewnianym parkanem i obsadzone drzewami. Stąd, ulica Strażacką wywożono zmarłych na kirkut, cmentarz położony w odległości 1 km od Sulmierzyc. Był to jeden z najstarszych cmentarzy w okolicy, aż do chwili wybudowania cmentarza żydowskiego w Radomsku, chowano tu Żydów także z tamtych okolic. W czasie II wojny światowej cmentarz został całkowicie zniszczony przez okupanta. Jeszcze do niedawna o jego istnieniu świadczyły nieliczne resztki nagrobków²¹.

Reasumując na terenie powiatu pajęczańskiego ludność żydowska pozostawiła znikome ślady swej bytności. Najważniejsze z nich to:

I.p.	Nazwa obiektu	Gmina	Miejscowość	Datacja
1	Cmentarz żydowski	Działoszyn	Działoszyn Nniecała - Prosta	poł. XIX w.
2	Cmentarz żydowski	Nowa Brzeźnica	Stara Brzeźnica (w lesie)	
3	Cmentarz żydowski	Pajęczno	Pajęczno	XIX w.
4	Cmentarz żydowski	Sulmierzyce	Stanisławów	druga poł. XIX w.

9. Tradycje Kulinarne

W trosce o zachowanie tradycji kulinarnych naszego kraju powstała lista produktów tradycyjnych. Województwo łódzkie może poszczycić się 85 produktami wpisanymi na listę prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Z terenu powiatu pajęczańskiego są to:

- Przetwory, warzywa, owoce i grzyby - lista produktów tradycyjnych MRiRW - Chrzan nadwarciański po staropolsku, gm. Siemkowice, Kiełczygłów,
- Gotowe dania i potrawy - lista produktów tradycyjnych MRiRW - Trzepka, Pajęczno, gm. Pajęczno,

²⁰ „Patrząc w przeszłość - myślimy o przeszłości, Pajęczno - historia i ludzie” Wydawnictwo: Stowarzyszenie Towarzystwa Przyjaciół Pajęcza, Pajęczno 2021 r.

²¹ Maria Kozłowska „Zakątek Pamięci”, Wydawca RAP Rajch Agencja Prasowa, Sulmierzyce 2020 r.

- Gotowe dania i potrawy - tradycyjne produkty lokalne - Zupa chrzanowa, Skoczylasy gm. Kielczygłów²².

10. Obszary i obiekty reprezentatywne

Na terenie powiatu pajęczańskiego znajdują się wyselekcjonowane zbiory zabytków o szczególnym znaczeniu dla krajobrazu kulturowego i tożsamości regionu w postaci listy obiektów i obszarów reprezentatywnych. Aktualny zbiór zabytków reprezentatywnych w województwie łódzkim liczy 228 pozycji. W Powiecie Pajęczańskim zgodnie z Wojewódzkim Programem Opieki Nad Zabytkami w Województwie Łódzkim na lata 2020-2023 występują trzy²³ obiekty reprezentatywne. Są to:

- 1) Kościół Parafialny Św. Jana Chrzciciela w Białej (Biała 44, 98-332 Rząśnia);
- 2) Zespół Pałacowo - Parkowy z pałacem Męcińskich w Działoszynie (Działoszyn, ul. Zamkowa 22 98-355 Działoszyn);
- 3) Kościół parafialny Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Pajęcznie (Pajęczno, pl. Dworcowy 2, 98-330 Pajęczno).

11. Obiekty o największym znaczeniu dla Powiatu Pajęczańskiego

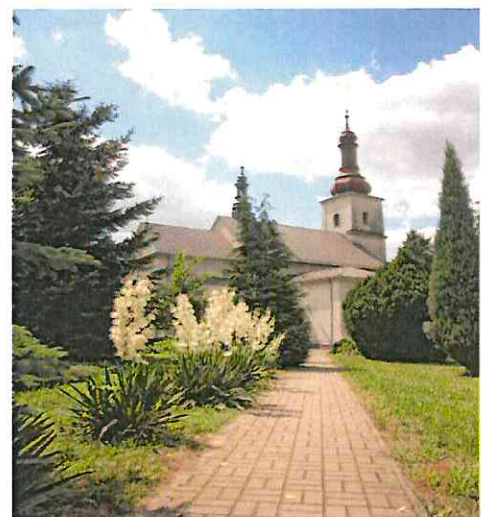
Dziedzictwo kulturowe to również zróżnicowane i interesujące obiekty zabytkowe reprezentujące różne style i epoki. Niektóre z nich to prawdziwe unikaty o ogromnej wartości. Zachowało się tu wiele cennych zabytków sakralnych i świeckich. Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę obiektów z terenu powiatu pajęczańskiego, które należą do jednych z najcenniejszych i najbardziej znanych.

11.1 Zabytki sakralne:

1) Kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Pajęcznie (gm. Pajęczno)

Pochodzi z połowy XVIII w. murowany kościół pod wezwaniem św. Leonarda i Wniebowzięcia N.M.P. stanął w miejscu dawnej romańskiej świątyni z XII w. ufundowanej przez Piotra Dunina, do której w czasach późniejszych (XIV lub XV w.) dobudowano drewniany kościół p.w. Wniebowzięcia N.M.P.

Pod względem architektonicznym obecna jednonawowa, orientowana świątynia, z węższym prezbiterium i trzykondygnacyjną wieżą nakrytą wysokim hełmem z latarnią, była pierwotnie kościołem barokowym z wystrojem rokokowym. Po pożarze z 1810 r. kościół odbudowano już jako świątynię bezstylową. Dziś tylko nieliczne elementy architektoniczne świadczą o jego pierwotnym barokowym

Fot. Wojciech Beška

²² Mapa tematyczna: „Smaki regionu łódzkiego” Wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, Łódź 2020 r.; <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/lista-produktow-tradycyjnych12>.

²³ stan na 2019 r.

kształcie. W ołtarzu głównym znajduje się słynący łaskami obraz Matki Boskiej Pajęczańskiej, namalowany na desce przez nieznanego malarza, a pochodzący rzekomo z czasów średniowiecza. Podczas ostatniej wojny kościół zamieniono na więzienie dla Żydów, następnie na warsztaty stolarskie. Po serii rabunków cenniejszych przedmiotów z kościoła, potajemnie wyniesiono i ukryto słynący łaskami obraz Matki Boskiej Pajęczańskiej. Zwrócono go uroczyście już po wojnie, a w 2005 r. obraz ten ukoronowany został koronami papieskimi przez kardynała Stanisława Nagyego. Obecnie kościół pełni funkcję Sanktuarium Najświętszej Maryi Panny, Matki Kościoła. Świątynia posiada bogaty wystrój wnętrza, uzupełniony stiukami z pocz. XX w. Pięknie wykonane ołtarze i malatura kościoła były i są świadectwem bogactwa świątyni. W kościele jest 5 ołtarzy: główny pod wezwaniem N.M.P., z obrazem Matki Boskiej Pajęczańskiej oraz ołtarze boczne: Pana Jezusa Ukrzyżowanego, św. Józefa i św. Antoniego, a w bocznej kaplicy - ołtarz św. Leonarda. Zabytki ruchome stanowiące elementy wyposażenia pochodzą głównie z XVIII w. Są to przede wszystkim: chrzcielnica, krucyfiks oraz rzeźby: św. Barbary, Niepokalanego Poczęcia Matki Boskiej i św. Leonarda.

2) Kościół parafialny rzymsko - katolicki p.w. św. Marii Magdaleny w Działoszynie (gm. Działoszyn)

Przyjmuje się, że kościół w Działoszynie istniał już w XIV wieku. Z XV wieku pochodzi informacja, że miał tytuł św. Marii Magdaleny. Wokół kościoła był plac, plebania i inne budynki oraz ogród. Niestety ok. 1570 r. świątynia została zamieniona w zbór kalwiński. Zwrócono ją parafianom dopiero ok. 1611 r. Jednakże następne lata dla budowli nie były szczęśliwe - świątynię kilkakrotnie trawiły pożary.

Dopiero w 1834 roku, dzięki Augustynowi Myszkowskiemu i lokalnej społeczności, świątynia została wyremontowana. Wzniesiono czworoboczną, trójkondygnacyjną dzwonnice.

A chór otrzymał organy. Niestety remont nie został solidnie wykonany i kościołowi, już po kilkunastu latach, groziło zawalenie. W protokole z 1852 roku wymienione zostały trzy ołtarze. W głównym znajdowały się obrazy przedstawiające św. Stanisława biskupa i św. Marię Magdalenę. W bocznym, po lewej stronie, były wizerunki Matki Boskiej Różańcowej, Przemienienia Pańskiego i św. Rocha, a po prawej św. Józefa, św. Walentego i św. Michała Archanioła. Kilkanaście lat później, kolejna wizytacja w 1878 roku stwierdza, że kościół był wyrestaurowany. Murowana dzwonnica posiadała 3 duże dzwony. Ołtarze, odnowione 10 lat wcześniej, przedstawiały: główny: Pana Jezusa Ukrzyżowanego, a wyżej obraz św. Marii Magdaleny, boczne: Matkę Boską Różańcową oraz św. Józefa. Tragiczną kartą w historii kościoła jest II wojna światowa. W 1942 roku zamieniony został na spichlerz i magazyn. Zrabowano szaty, naczynia liturgiczne i dzwony.

Po wojnie przywrócono świątyni pierwotny wygląd. Wykonano nową polichromię według projektu Henryka Gadzalińskiego. Jest to budowla w stylu późnobarokowym. Posiada prostokątną nawę z węższym prezbiterium, zamkniętym prostą ścianą. Wnętrze świątyni zdobi pięć ołtarzy: Znalezienie Krzyża Świętego - główny, Najświętszego Serca Matki Bożej, Marii Magdaleny, św. Antoniego, Matki Boskiej Częstochowskiej. Pod XVIII wieczną amboną znajduje się, również z tego wieku, nagrobna tablica Rozalii Męcińskiej.

Fot. Wojciech Beška

W zewnętrznej ścianie kościoła wmurowano tablicę upamiętniającą 30 Poleską Dywizję Piechoty, która we wrześniu 1939 walczyła na tych terenach²⁴.

3) Kościół parafialny rzymsko - katolicki p.w. św. Michała Archanioła w Dworszowicach Kościelnych (gm. Nowa Brzeźnica)

Murowany, klasycystyczny kościół św. Michała Archanioła z 1830 r; Ta orientowana jednonawowa budowla wzniesiona na planie prostokąta posiada wydzielone, prostokątne prezbiterium z zakrystią i skarbczykiem, otwarte łukiem w stronę nawy. Nad fasadą z trójkątnym szczytem wznosi się niska czworoboczna wieża. We wnętrzu kościoła uwagę zwracają trzy klasycystyczne ołtarze oraz rzeźby Madonny i św. Jana Nepomucena z XVIII. Obok świątyni stoi murowana, czworoboczna, klasycystyczna dzwonnica (ok. 1920 r.) kryta dachem namiotowym, murowana kostnica z przełomu XIX i XX w. Oraz murowana plebania (początek XX w.)²⁵

4) Kościół parafialny rzymsko - katolicki p.w. św. Jana Chrzciciela w Nowej Brzeźnicy (gm. Nowa Brzeźnica)

Obecna świątynia murowana, w stylu neogotyckim została zbudowana w latach 1902-1910. W bryłę świątyni wtopiona jest gotycka dzwonnica stanowiąca pozostałość poprzedniej świątyni ufundowanej w 1417 r. przez Władysława Jagiełłę. Wewnątrz znajduje się ołtarz główny z obrazem Wniebowzięcia Matki Boskiej z drugiej połowy XVII w. oraz XVIII-wieczny feretron, marmurowe epitafium Krzysztofa Płazy (zm. 1638 r.) z klęczącą postacią dziecka pod krucyfiksem i herbami, epitafium Ludwika i Teresy ze Świeckich Madalińskich oraz kamienną, późnorenesansową płytę z pierwszej połowy XVII w. z płaskorzeźbą fundatorów. Ponadto obok kościoła znajduje się plebania z 1884 r. a na cmentarzu parafialnym murowana kaplica cmentarna z przełomu XIX i XX w.

Fot. Wojciech Beška

5) Kościół parafialny rzymsko - katolicki p.w. św. Bartłomieja Apostoła w Makowiskach (gm. Pajęczno)

Pierwsza historyczna wzmianka o kościele w Makowiskach pochodzi z roku 1359, Kościół ten wzniesiono pod wezwaniem św. Bartłomieja i nie był on konsekrowany. Budynek miał dwie boczne nawy, zakrystię i skarbiec. Nawa i kaplice boczne wykonane były z drewna, natomiast prezbiterium, zakrystia i skarbiec były murowane. Cały kościół pokryty był gontem. W 1775 r. w kościele było sześć ołtarzy

²⁴ <http://www.mariamagdalenaparafii.info.pl/?p=main&what=41>.

²⁵ Przewodnik Turystyczny: „Powiat Pajęczański”, Wydawca: Starostwo Powiatowe w Pajęcznie, Pajęczno, 2009 r.

poświęconych: św. Bartłomiejowi (główny), św. Marii Magdalenie i św. Mikołajowi, św. Barbarze, św. Krzysztofowi, św. Józefowi i św. Andrzejowi.

W związku ze złym stanem technicznym w roku 1837 podjęto decyzję o budowie nowego kościoła. Budowa została zakończona w 1841r. Kościół otrzymał kształt prostokąta, jest jednonawowy i bezstylowy. Kruchta znajduje się od strony południowej, a zakrystia od strony zachodniej. Sklepienie świątyni jest kolebkowate, a dach pokryty gontem. Obecnie w kościele znajdują się trzy ołtarze - główny - św. Józefa Oblubieńca z XVII w. i boczne: św. Bartłomieja i Matki Bożej Częstochowskiej z połowy XIX w. Chór jest murowany z balustradą drewnianą, za którą znajdują się organy z 6 głosowymi miechami cylindrowymi. Kościół posiada kilka zabytków wpisanych do rejestru, z których najcenniejszym jest chrzcielnica gotycka z XV w, obraz „Złożenie do grobu” oraz krucyfiks z XVIII w²⁶.

6) Kościół parafialny rzymsko - katolicki p.w. św. Macieja Apostoła w Rząśni (gm. Rząśnia)

Kościół parafialny pw. Św. Macieja Apostoła został wzniesiony w latach 1862-1867 w stylu neorenesansowym z elementami klasycyzmu. Kościół jest trójnawowy, posiada 2 klasycystyczne wieże po bokach fasady. We wnętrzu warto zwrócić uwagę na ołtarze (XVII-XVIII w.) z obrazami Matki Boskiej (XVII w.) i św. Rocha (k. XVII w.) Znajduje się tu również XVII - wieczny feretron z obrazami Ukrzyżowania oraz Matki Boskiej w otoczeniu świętych i z postaciami fundatorów. Ponadto znajduje się tu ciekawy obraz św. Macieja z końca XVII w., XVIII - wieczny krucyfiks, tablica nagrobna proboszcza, księdza Młoczyńskiego (+ 1836) oraz tablica poświęcona małżeństwu Ptaczkowskich, fundatorów świątyni. Ze zniszczeń wojennych kościół odrestaurowano. Na cmentarzu parafialnym, w miejscu najstarszego kościółka w Rząśni (istniejącego już w XIV w.) stoi kaplica cmentarna wzniesiona w latach 60 - tych XIX w. Do jej budowy użyto drewna z rozebranego wówczas XVI - wiecznego kościoła parafialnego. We wnętrzu znajduje się ołtarz z drugiej połowy XVII w.

7) Kościół parafialny rzymsko - katolicki p.w. św. Erazma w Sulmierzycach (gm. Sulmierzyce)

Pierwotny kościół parafialny, drewniany spalił się w 1800 roku; nowy, murowany, w stylu klasycystycznym wybudował właściciel Sulmierzyc - Gabriel Turski w latach 1800-1806. W latach 1884-1885 dobudowano boczne nawy i obie wieże. Kościół częściowo spalił się 22 lipca 1934 roku od uderzenia pioruna. Spłonęły wtedy wieże, dach i sufit nad nawą. Odbudowany kościół posiada prostokątne prezbiterium, niższe nawy boczne i przybudówki wzniesione w 1885r., sklepienie kolebkowe na gurtach i dwuspadowy dach. Dominantę trójdzielnej fasady stanowią: klasycystyczny portyk i trójkątny szczyt. Po bokach stoją bliźniacze wieże we wnętrzu znajdują się trzy ołtarze, dwa z XVII/XVIII w. i jeden klasycystyczny. Szczególną uwagę przykuwa obraz

Fot. Wojciech Beška

²⁶ <http://makowiska.pl/historia/>.

„Madonny” Wojciecha Gersona. Znajdują się tu również drewniane barokowe ławki kolatorskie z wysokimi zapleckami. Na terenie przy kościele stoi również potężna dzwonnica nawiązująca stylem do samej świątyni oraz współczesne, kamienne kaplice Drogi Krzyżowej. Świątynia pełni funkcję Sanktuarium Matki Bożej Sulmierzyckiej.

8) Kościół parafialny rzymsko - katolicki p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Radoszewicach (gm. Siemkowice)

Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP pochodzi z 1735 r. Murowany, orientowany kościół składa się z prostokątnej nawy oraz węższego i niższego prezbiterium z zakrystią od północy. Fasady świątyni zwieńczone są schodkowymi szczytami. We wnętrzu zwraca uwagę sklepienie kolebkowe a w wyposażeniu - dwa XVIII - wieczne krucyfiksy. Świątynię nakrywa dach dwuspadowy. Świątynię odbudowano po pożarze w 1855 r. W latach 1949-1952 wzniesiono nową murowaną dzwonnice, a po 1972 r. powiększono kościół o nowe prezbiterium i zakrystię.

9) Kościół parafialny p.w. św. Marcina w Wiewcu (gm. Strzelce Wielkie)

Kościół w Wiewcu jest jednonawową murowaną budowlą zniesioną w stylu neoromańskim. We wnętrzu znajduje się neoklasycystyczny ołtarz główny, prawdopodobnie z końca XVIII stulecia pochodzący z kościoła Karmelitów w Warszawie, z obrazem Ukrzyżowania autorstwa Paprockiego. Na teren przykościelny prowadzi murowana brama datowana na koniec XVIII stulecia, a w pobliżu stoi również murowana plebania z początku XX w.

Fot. Wojciech Beška

10) Kościół p.w. św. Marcina w Siemkowicach (gm. Siemkowice)

Obecny siemkowicki, trójnawowy kościół „60 łokci długi, a 25 szeroki” zbudowano w 1879 r. Kościół stanął w miejscu poprzedniego z 1603 r. Świątynię dobudowano do - dołem czworobocznej, górą ośmiobocznej - wieży stanowiącej pozostałość gotyckiego kościoła wzniesionego już w XIII lub XIV w. W barokowym wyposażeniu uwagę zwraca ołtarz główny z drugiej połowy XVIII w., przebudowany w XIX w. z obrazem Chrztu Chrystusa i Św. Marcina autorstwa Rafała Hadziewiczza, a ponadto ołtarze boczne z XVIII w. z obrazami: Matki Boskiej Różańcowej, Przemienienia Pańskiego i świętych Walentego, Marcina i Wincentego i krucyfiks z XVIII w.

11) Kościół parafialny rzymsko - katolicki p.w. św. Jana Chrzciciela w Białej (gm. Rzaśnia)

W miejscowości Biała znajduje się drewniany kościół pw. Św. Jana Chrzciciela, będący bezcennym zabytkiem architektury sakralnej. Zbudowany w 1584 r. we wsi Wola Czyżewska (później: Wola Grzymalina) w parafii Łękińsko z fundacji dziedzica wsi, Jana Grzymały Wolskiego. W związku

z budową kopalni węgla brunatnego „Bełchatów” i wysiedleniem Woli Grzymaliny, kościół ten przeniesiono do Białej. Kościół orientowany, konstrukcji zrębowej zbudowany jest z drewna modrzewiowego i oszalowany. Prezbiterium zamknięte wielobocznie, wyższą i szerszą nawą na rzucie kwadratu. Do prezbiterium przylega zakrystia, a do nawy sosnowa kruchta. Kryty gontem.

Wewnątrz przetrwał oryginalny wystrój z XVI-wieczną polichromią figuralno - ornamentalną. Do zabytkowego wyposażenia należą min.: późno - renesansowy ołtarz główny z 1630 r. z obrazem Matki Boskiej Szkaplerznej w srebrnej sukience (XVIII w.), dwa późnobarokowe ołtarze boczne z obrazami Św. Rocha, Sebastiana, Antoniego i Barbary, (XVIII w.) oraz rzeźbionymi postaciami świętych, ambona z początku XVIII w.

Fot. Wojciech Beška

12) Kościół parafialny rzymsko - katolicki p.w. św. Kazimierza i Józefa w Stróży (gm. Rzaśnia)

Najcenniejszym zabytkiem Stróży jest kościół parafialny. Stanowi on cenny zabytek nie tylko wsi, ale całego kraju. Kościół w Stróży powstał w latach 1715 - 1730. Wybudowany został przez Aleksandra Walewskiego, starostę wartskiego²⁷. Kościół jest orientowany, jednonawowy, zbudowany z drewna modrzewiowego. Dach kryty jest gontem z wieżyczką na sygnaturkę. Ściany oszalowano deskami. We wnętrzu znajduje się zespół barokowych ołtarzy, w tym ołtarz główny z obrazem Matki Boskiej Różańcowej i świętych Franciszka i Dominika pochodzący z XVII w. Na zasłonie św. Jan Chrzciciel i św. Jan Nepomucen, poniżej Przemienienie Pańskie. Ołtarze boczne zdobiją: lewy - obraz św. Józefa, na zasłonie Jezus Miłosierny, u góry św. Barbara, po bokach figury świętych Franciszka i Antoniego; prawy - obraz św.

Fot. Wojciech Beška

Kazimierza, w głębi św. Erazm, na zasłonie św. Bogumił, po bokach figury świętych Piotra i Pawła. Kościół konserwował w 1731 r. bp. Franciszek Kraszkowski. Odnowiono go w 1949 r. i gruntownie w latach 1990 - 2000.

²⁷ Erazm E. Wilczyński „Pamiętnik Stróży”, krótka monografia wsi i okolic od czasów najdawniejszych do dziś. Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 2000 r.

11.2 Architektura rezydencjonalna

Wśród zachowanych na terenie powiatu dóbr kultury znajduje się kilka dzieł budownictwa rezydencjonalnego. W skład tej grupy wchodzi dwory i pałace wraz z dopełniającymi je pod względem kompozycyjnym parkowymi. Najważniejsze z nich to.:

1) Pałac Męcińskich w Działoszynie (gm. Działoszyn)

Pałac Męcińskich w Działoszynie stoi na zachód od centrum miasta, na tarasie zalewowym Warty. Powszechna opinia, że pałac (często mylnie nazywany zamkiem) stojący na sztucznym nasypie częściowo wzmocnionym obmurowaniem, posiada w sobie elementy starszej budowli obronnej nie znalazła jak dotąd potwierdzenia w badaniach architektonicznych. W starszej literaturze odnaleźć można informację o detalu z piaskowca z datą 1536, pochodzącym ze starszego murowanego dworu. Dwór ten mógł powstać za sprawą podkomorzego wieluńskiego, magnata i poety Krzysztofa Kobylańskiego, zmarłego w 1565r.

Fot. Wojciech Beška

Dotychczas jednak nie odnaleziono jakichkolwiek relikwów tej budowli, zarówno w obrębie istniejącego pałacu, jak i w jego sąsiedztwie. Istniejąca do dziś nowożytna rezydencja powstała w drugiej połowie XVII w. za sprawą kasztelana wieluńskiego Andrzeja z Kurozwęk Męcińskiego. Niektóre źródła jako czas zakończenia budowy podają rok 1600. Dwukondygnacyjny pałac wzniesiono na planie prostokąta o wymiarach 32×9,5 metra z fasadą zwróconą na wschód. Fundamenty wykonano z kamienia, a ściany na przemian z kamienia i cegły. Do dziś w niezmiennym stanie zachował się jedynie podział piwnic i parteru. Piętro, prawdopodobnie mieszczące trzy sale i kaplice, zostało w czasach późniejszych gruntownie przebudowane. Pałac wieńczył dwuspadowy dach pokryty dachówką lub gontem. Ściany zdobiło sgraffito, a wschodnią, frontową elewację - dekoracja z motywem delfinów.

W drugiej połowie XVIII stulecia Stanisław Męciński wielkim nakładem środków dokonał gruntownej przebudowy pałacu i jego otoczenia. Żona Stanisława Męcińskiego, Rozalia z Kurdwanowskich urządziła wokół pałacu okazały ogród w stylu francuskim, ze szpalerami, roślinami egzotycznymi i sztucznymi grotami. Powstały tu również: winnica i pomarańczarnia oraz sztuczne kanały i stawy z wysepkami.

W latach 1804 - 1862 działoszyński pałac przeszedł w ręce Myszkowskich, którzy dokonali nieznacznej przebudowy pałacu - między innymi w obrębie ryzalitu przebito istniejące do dziś okrągłe okienka i zamurowano 2 wejścia boczne. Kolejnymi właścicielami byli Wzdulscy, a od lat 80. XIX w. obiekt dzierżawiony był kolejno różnym właścicielom, co nie wyszło budowli na dobre. Budynek zaczął popadać w ruinę. W czasie I wojny światowej zniszczeniu uległa znaczna część murów oraz dachy wieńczące budowę.

W dwudziestolecium międzywojennym pozbawiony opieki pałac nadal podupadał, a dzieła zniszczenia dopełnili Niemcy w czasie ostatniej wojny. Dopiero w latach 1957 - 1961 przystąpiono do odbudowy i częściowej rekonstrukcji pałacu, a po jej zakończeniu przeznaczono go na siedzibę szkoły zawodowej. W 1965r. pałac został przejęty przez Łódzkie Przedsiębiorstwo Instalacji Elektrycznych. W budynku urządzono ośrodek wypoczynkowy. Następnie, od końca lat 70. przez ponad 20 lat miał tu swoją siedzibę Państwowy Zakład Wychowawczy dla dzieci. Później opuszczony obiekt przez kilka lat stał zamknięty - aż do lata 2005r. kiedy rozpoczęto jego kapitalny remont połączony z kompleksową rewitalizacją parku. Remont zakończono w lutym 2007r.

Stan obecny:

Z dawnego założenia pałacowego ukształtowanego ostatecznie w drugiej połowie XVIII stulecia, do czasów współczesnych przetrwał jedynie piętrowy, w większej części późnorenesansowy budynek pałacu oraz fragment parku. Pałac to podpiwniczona budowla wzniesiona na planie wydłużonego prostokąta o wymiarach 32×9,5 m i zróżnicowanej grubości murów, sięgającej od 1,1 do 2 metrów. Dominantę elewacji frontowej pałacu stanowi okazały trzyosiowy ryzalit o wymiarach 10×4,4 m, który w XVIII w. zastąpił wcześniejszą wieżyczkę. Ryzalit umieszczony na osi i głęboko wysunięty przed lico budynku mieści trzy pomieszczenia oraz klatkę schodową i jest zwieńczony trójkątnym szczytem.

Boczne elewacje zdobią zrekonstruowane trójkątne szczyty podzielone profilowanymi gzymsami, z esowatymi attykami spływającymi wzdłuż połaci dachu, a elewację zachodnią (od strony dawnego ogrodu) piękny balkon oparty na 7 kamiennych konsolach. Okna obramowane są późnorenesansową kamieniarką z profilowanymi krawędziami i narożnikami. Piwnice posiadają sklepienia krzyżowe i kolebkowe. W jednotraktowych wnętrzach parteru zachowały się sklepienia żagłowe z lunetami oraz fragmenty dekoracji stiukowej.

Dziś odrestaurowane wietrzna pełnia różne funkcje kulturalne, jest tu biblioteka z czytelnia, kawiarnia w podziemiach, sala koncertowa na piętrze i przestronna galeria na strychu, przy niej mała wystawa historyczna. Dokonano również rewitalizacji zielonego otoczenia²⁸.

2) Dwór obronny w miejscowości Siemkowice (gm. Siemkowice)

Pierwsza drewniana fortalicja w Siemkowicach znajdowała się na terenie podmokłych łąk położonych w pobliżu zespołu dworskiego.

Fundatorem murowanej budowli w obecnym miejscu była rodzina Siemkowskich. Wzniesiono ją w połowie XV w. Miała formę prostopadłościenną kamiennej bryły o dwóch piętrach. Z budowli tej zachowały się dwie ściany zewnętrzne oraz jedna izba. W II połowie XVI w. dwór został rozbudowany i zyskał formę piętrowej budowli, w której mieściło się 7 lub 8 dużych pomieszczeń. W końcu XVII w. dobudowano we wschodnim narożniku alkierz. W XIX w. na skutek

Fot. Wojciech Beška

²⁸ Folder: „Pałac z historią”, Wydawca: Regionalne Centrum Rozwoju Kultury i Turystyki, Działoszyn 2022 r.

Folder: „Pałac Micińskich w Działoszynie”, Wydawca: Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Starostwo Powiatowe w Pajęcznie. Pajęczno - Łódź 2007 r.

zniszczeń po pożarze rozebrano piętro i podwyższono alkierz. Po kolejnym pożarze w 1953 r. dwór został odbudowany, a alkierz przywrócono do wysokości jednej kondygnacji. Kolejnymi właścicielami byli Świąccy a po nich Karśniccy, w których rękach wieś pozostała do 1945 r.

Dwór położony jest w zachodniej części wsi. Otacza go park dworski, którego część stanowią tereny podmokłe. Budynek wzniesiono na niewielkiej sztucznej wysepce oddzielonej od łądy stałego fosą. Prowadzi do niego drewniany mostek. Obiekt kilkufazowy z zachowanymi elementami renesansowymi i barokowymi. Dwór umiejscowiony jest na planie zbliżonym do kwadratu, w którego północno - wschodni narożnik wbudowano alkierz, także na planie czworoboku. Jest częściowo podpiwniczony, jednokondygnacyjny. Przykryto go czterospadowym dachem. Osobny namiotowy dach wieńczy alkierz. Materiałem wykorzystanym przy budowie dworu był częściowo kamień (w partii stanowiącej relikwiot pierwotnego budynku) oraz cegła. Ściany w partii ceglanej zostały obustronnie otynkowane. Piwnice sklepione są kolebkowo, natomiast pomieszczenia dworskie przykrywają stropy żelbetowe. Dach posiada więźbę drewnianą. Wejście główne do obiektu umiejscowiono w elewacji południowej. Jest ona trzyosiowa, otwór drzwiowy znajduje się w skrajnej prawej osi. Zaakcentowany został skromnym płaskim portalem z trójkątnym szczytem. Pozostałe osie wyznaczają otwory okienne, które we wszystkich elewacjach ozdobiono renesansowymi, kamiennymi obramieniami.

Skrajną północną część elewacji wschodniej stanowi wysunięta bryła alkierza. Jest ona także dominującą partią w elewacji północnej, której zachodnia część wykonana została z kamienia i nie jest otynkowana. Część elewacji zachodniej także stanowi kamień. Obiekt dostępny jedynie z zewnątrz²⁹. Dwór otoczony jest parkiem z pomnikowymi okazami drzew wśród których szczególnie miejsce zajmuje ogromna lipa. Jest to jedno z najstarszych i najbardziej okazałych drzew w Polsce. (Uwaga³⁰).

3) Dwór w Chorzenicach (gm. Sulmierzyce)

Dawny zespół dworski usytuowany jest po środku wsi po północnej stronie drogi z Sulmierzyc do Radomska. W skład zespołu wchodzi: dwór z I połowy XVII w (lamus), zrujnowany dziś dwór z XIX w. oraz oranżeria z początku XIX w. Otoczenie wymienionych obiektów stanowi park z okazami starodrzewu i relikwiotami - obecnie wyschniętych - kanałów i sadzawek. Stary dwór zbudowany został przed rokiem 1655 na wzór podobnego, lecz starszego "zameczku" w Działoszynie. Jest to częściowo podpiwniczony, dwukondygnacyjny budynek zbudowany na planie prostokąta o wymiarach 39,2 x 8,6 m. Budynek posiada, za wyjątkiem partii środkowej, jednotraktowy układ wnętrz na wszystkich kondygnacjach. Na parterze,

Fot. Wojciech Beška

²⁹ <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-214477>.

Alina Urbaniak, Jadwiga Freus „Siemkowiec bogactwo historii, miejsca i ludzi” Wydawca: Wydawnictwo Kurza Stopka j. Tyluś Malak, Siemkowiec 2016 r.

³⁰ W roku 2023 Gmina Siemkowiec planuje rewitalizację zabytkowego dworu i parku w Siemkowicach. Gmina Siemkowiec otrzymała na renowację historycznego dworu obronnego i otaczającego do parku kwotę 6 mln 750 tys. zł z Rządowym Funduszu Polski Ład.

w części centralnej znajduje się reprezentacyjna sień z kominkiem. Z sieni prowadzi na piętro klatka schodowa. O obronnych walorach dworu decydują grube mury, które w części parterowej mają około 1,2 metra, a na piętrze już tylko 0,9 metra. Budynek pierwotnie stał wśród mokradel, oraz posiadał ograniczoną liczbę otworów wejściowych. Jest to przykład wiejskiej siedziby szlacheckiej. Dwór w wieku XIX przestał pełnić funkcję mieszkalną, a przemianowany został na lamus. Zamurowano niektóre okna, oraz go przebudowano.

Obok na terenie parku przetrwał tradycyjny dwór XIX w o charakterystycznej prostej bryle ozdobionej kolumnowym gankiem. Obecnie opuszczony, ograbiony przez mieszkańców, zmienia się w ruinę. Trzeci budynek ukrywa się wśród drzew znajdujący się w odległości ok. 90 m na północ od dworu to dawna bardzo okazała oranżeria, zmieniona na oborę, a później na magazyn, co przyczyniło się do znacznej dewastacji budynku. Ostatnim elementem majątku była gorzelnia z 1886 r. usytuowana za zachodnią granicą parku.

Aż do II wojny światowej dwór zmieniał wielokrotnie właścicieli, którzy prowadzili gospodarkę nastawioną na maksymalną eksploatację majątku. W 1940 r. majątek przejęły okupacyjne władze niemieckie, a po wojnie utworzono na jego bazie Spółdzielnię Produkcyjną.

Lata 1945 - 1955 to okres dewastacji starego dworu zwanego „lamusem”. W latach 60 XX w. przywrócono zewnętrznym murom pierwotną wysokość, zrekonstruowano szczyty budynku i wysoki dwuspadowy dach, przywrócono pierwotny układ otworów okiennych i drzwiowych, a także odtworzono kominki i dekorację sklepień sieni głównej. Przetrwały również bogato profilowane portale we wnętrzu oraz drewniane drzwi wejściowe zdobione metalowymi gwoździami. Tak zrekonstruowany i odbudowany „stary dworek” został przeznaczony na siedzibę placówek kultury. Dziś jest w rękach prywatnego właściciela³¹.

4) Dworek w Kielczygłowie (gm. Kielczygłów)

Najstarszą zachowaną budowlą w Kielczygłowie jest murowany dworek z końca XVIII w. Z pewnością nie jest to jednak pierwsza tego typu budowla w tym miejscu. Obecny dwór kielczygłowski ma bowiem swoją jak dotąd nierozwiązaną tajemnicę. Istniejące pod nim obszerne piwnice mają o wiele starszą metrykę, niż on sam a ich architektura (zachowane późnogotyckie sklepienia) pozwalają sądzić, że zostały zbudowane co najmniej w XVI stuleciu. Co było nad nimi - nie wiadomo. Przypuszczać jednak należy, że obecny dwór nie jest pierwszą budowlą w tym miejscu, a poprzednia rezydencja ze względu na domniemany okres budowy i architekturę zachowanych piwnic musiała mieć charakter obronny. Warto podkreślić, że właścicielem obecnego dworu był hrabia Nesselrode. Ojciec Marii Kalergis, a także Stanisław Roman Pestkowski, którego syn Stanisław (1882-1937) był znanym działaczem SDKPiL i międzynarodowego ruchu robotniczego, uczestnikiem Rewolucji Październikowej i dyplomata. Stracony w 1937 r. w czasie czystek stalinowskich - rehabilitowany w 1956 r. Dziś we dworze mieści się Gminna Publiczna Biblioteka. Jest to niewielki, parterowy budynek,

Fot. Wojciech Beška

³¹ Maria Kozłowska „Zakątek Pamięci”, Wydawca RAP Rajch Agencja Prasowa, Sulmierzyce 2020 r.

na planie prostokąta z dobudówką od północy i ryzalitami zawierającymi portyki z trójkątnymi frontonami w fasadzie, oraz od tyłu. Przykrywa go dwuspadowy dach.

5) Dwór obronny w Bialej (gm. Rząśnia)

Na skraju wsi stał niegdyś dwór obronny, siedziba Marcina i Joachima Bielskich, zwana Albumą (od łacińskiej nazwy Bialej: Alba). Jeszcze w latach 50-tych XX w. istniały mury i piwnice dworu Bielskich. Przetrwały tylko ziemno-wodne elementy założenia obronnego, z zarysem czworobocznego, płaskiego kopca, otoczonego z trzech stron wodami fos - stawów.

6) Pałac w Stróży (gm. Rząśnia)

Neorenesansowy pałac w Stróży został wybudowany w XIX w. Jest to budynek zbudowany na planie kwadratu. Od frontu zdoi go ryzalit z portykiem trójarkadowym, wspartym na dwóch kolumnach. Pałac był wielokrotnie przebudowywany przez co utracił swoje cechy stylowe³².

7) Dwór w Radoszewicach (gm. Siemkowice)

W pobliżu radoszewickiego kościoła znajduje się barokowy dwór z XVIII w, zbudowany przez Niemojowskich, przebudowany na przełomie XIX/XX w. i po 1945 r. Obecnie wyremontowany jest własnością prywatną. Siedmioosiową elewację frontową zdoi wysunięty piętrowy portyk z czterema kolumnami, zwieńczony spłaszczonym frontem, od strony ogrodowej znajduje się balkon. Na uwagę też zasługuje tzw. dach polski: czterospadowy, łamany, zaopatrzone doświetlające lukarny. Dach pierwotnie był kryty gontem. Dwór otoczony jest resztkami niegdyś rozległego parku, w którym podziwiać można min. trzydzieści cztery lipy drobnolistne i szesnaście dębów szypułkowych.

Fot. Wojciech Beška

11.3 Parki pałacowe i dworskie

Na terenie powiatu pączęńskiego kompleksy parkowe występują w większości kompleksów pałacowych oraz dworskich. Do czasów obecnych nie zachowały się w swoim pierwotnym charakterze. Większość towarzyszącym pałacom i dworom obszarów parkowych uległa zdewastowaniu lub naturalnemu dziczeniu.

³² Lokalna Grupa Działania „Kraina Wielkiego Łuku Warty” Wydawca: Lokalna Grupa Działania, Osjaków 2007-2013.

Na terenie powiatu pajęczańskiego znajdują się następujące obiekty parkowe³³:

Lp.	Nazwa obiektu	Gmina	Miejscowość	Numer i data wpisu do rejestru
1	Park	Działoszyn	Działoszyn, ul. Zamkowa 22	
2	Park Dworski	Nowa Brzeźnica	Dubidze, ul. Stawowa	A/463/89 z dn. 04.08.1989 r.
3	Park Podworski	Pajęczno	Makowiska, ul. Szkolna 3	
4	Park	Rząśnia	Biała 5	
5	Park	Rząśnia	Stróża	
6	Park Dworski	Siemkowice	Radoszewice	295 z dn. 08.02.1979 r.
7	Park Dworski	Siemkowice	Siemkowice, ul. Zamkowa	P-XIV-1 z dn.21.12.1946 r.
8	Park Dworski	Sulmierzyce	Chorzenice 47	644 z dn. 29.08.1967 r.
9	Park Pałacowy	Sulmierzyce	Wola Wydrzyna 1	328 z dn. 31.08.1983 r.

11.4 Zabytki techniki, obiekty przemysłowe

Na terenie gmin powiatu pajęczańskiego występują zabytki techniki i przemysłu.

Reprezentowane są m.in.

przez:

- kolejnictwo,
- zespoły młyńskie,
- elektrownie wodne i wiatrowe.

Elektrownia wodna na rzece Warta w miejscowości Działoszyn fot. Wojciech Beška

Najważniejsze z nich przedstawia tabela poniżej:

Lp.	Nazwa obiektu	Gmina	Miejscowość	Nr i data wpisu do rejestru
1	Zespół stacji kolejowej PKP - dworzec, budynki mieszkalne, magazyny, szalety, nastawnia	Kiełczygłów	Chorzew 124, 137, 139A, 141	
2	Zespół stacji kolejowej PKP - dworzec, budynki mieszkalne, magazyny, szalety, nastawnia, przepust	Działoszyn	Trębaczew ul. Kolejowa 30, 31, 32,	
3	Młyn wodny jazu na rzece Warcie	Działoszyn	Działoszyn, ul. Przemysłowa 13	
4	Tartak jaz na rzece Warcie	Działoszyn	Działoszyn, ul. Przemysłowa 13	
5	Elektrownia Wodna	Działoszyn	Działoszyn, ul. Przemysłowa	347/26/86 z dn. 06.10.1986 r.
6	Wiatrak	Pajęczno	Pajęczno, ul. Ściegienna 11	250 z dn. 30.08.1967 r.

³³ Rejestr i wojewódzka ewidencja zabytków z podziałem na powiaty (Powiat Pajęczański)
https://www.wuoz-lodz.pl/Rejestr_i_wojewodzka_ewidencja_zabytkow_z_podzialem_na_powiaty,109

11.5. Kapliczki, figury, krzyże przydrożne

Kapliczki stanowią trwały element polskiego krajobrazu. Są znakiem wiary przodków, elementem ich kultury i wierności tradycji. Często są świadkami historii ziem, świadectwem szczególnych wydarzeń. Powstawały spontanicznie, jako przejaw zbiorowej lub prywatnej inicjatywy. Najstarsze były budowane z inicjatywy elit społecznych, dopiero później stały się domeną kultury chłopskiej. Są dziełami różnej jakości, poczynając od rutynowych warsztatów doby baroku, poprzez spontaniczne dzieła twórców ludowych, aż po wyroby współczesne. Należą do obiektów ruchomych, ale są połączone na stałe z gruntem, funkcjonując w otwartej przestrzeni. Krzyże, kapliczki i figury są wszędzie: na polach, łąkach, w lasach, przy drogach i na rozstajach dróg, w przydomowych ogródkach, w ścianach budynków mieszkalnych. Jedne są dziękczynne, inne błagalne. Każda ma swoją niepowtarzalną historię. Często upamiętniają ważne wydarzenia, które miały miejsce na terenie powiatu. Są też takie, których historia nie jest do końca znana. Wiele z nich przetrwało czasy II wojny światowej, skrzętnie ukrywane przez mieszkańców, zachowały się przed zniszczeniem niemieckiego okupanta.

Krajobraz Powiatu Pajęczańskiego jest zdecydowanie zdominowany przez krzyże żelazne, na kamiennych cokołach. Wysokie walory reprezentują kapliczki słupowe. Najwięcej jest kapliczek murowanych.

12. Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Na terenie powiatu pajęczańskiego stan opracowania gminnych ewidencji zabytków przedstawia się następująco:

Lp.	GMINA	GMINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW
1	Kielczygłów	Zarządzenie Nr 12/2022 Wójta Gminy Kielczygłów z dnia 08.03.2022 r. w sprawie założenia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kielczygłów.
2	Działoszyn	Zarządzenie Nr 107/2022 Burmistrza Miasta i Gminy Działoszyn z dnia 07.12.2022 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Nieruchomych Miasta i Gminy

		Działoszyn.
3	Sulmierzyce	Zarządzenie Nr 28/2021 Wójta Gminy Sulmierzyce z dnia 21 czerwca 2021 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sulmierzyce.
4	Nowa Brzeźnica	Brak Zarządzenia Wójta. Gmina Nowa Brzeźnica posiada Gminną Ewidencję Zabytków (nieruchomych) opracowaną w 2007 r., do której w 2014 r. zostały Zarządzeniem nr 120.39.2014 Wójta Gminy Nowa Brzeźnica z dnia 31.12.2014 włączone trzy obiekty zabytkowe. W trakcie aktualizacji
5	Rząśnia	Zarządzenie Nr 54/2014 Wójt Gminy Rząśnia z dnia 31 grudnia 2014 r. w sprawie założenia i prowadzenia Gminnej Ewidencji Zabytków gmina Rząśnia. Zarządzenie Nr 11/2017 Wójt Gminy Rząśnia z dnia 16 maja 2017 r. w sprawie zmiany w Gminnej Ewidencji Zabytków gmina Rząśnia
6	Pajęczno	Zarządzenie Nr 361/2021 Burmistrza Pajęcza z dnia 14.09.2021 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków dla obszaru miasta i gminy Pajęczno.
7	Strzelce Wielkie	BRAK W trakcie opracowywania
8	Siemkowice	BRAK W trakcie opracowywania

W najbliższych latach ewidencje te powinny zostać zaktualizowane, gdyż część obiektów może zostać wyburzona lub zmodernizowana, tracąc swoje walory.

Spośród ośmiu gmin Powiatu Pajęczańskiego tylko dwie posiadają opracowany Program Opieki nad Zabytkami. Większość gmin deklaruje, iż podjęto prace związane z uchwaleniem gminnych Programów Opieki nad Zabytkami, o których mowa w art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2023 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Lp.	Nazwa Obiektu	Adres/miejsce położenia	Wpis do rejestru Łódzkiego Konserwatora Zabytków
Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kielczygłów			
1	Budynek mieszkalny	Brutus (dawniej 37)	
2	Krzyż	Brutus obok skrzyżowania z drogami na Otok i Brutus	
3	Budynek dystansu drogowego w zespole stacji kolejowej Polskich Kolei Państwowych „Chorzew - Siemkowice”	Chorzew 141	
4	Budynek gospodarczy w zespole stacji kolejowej Polskich Kolei Państwowych „Chorzew - Siemkowice”	Chorzew obok numeru Chorzew 139 (budynek mieszkalny)	
5	Budynek gospodarczy w zespole stacji kolejowej Polskich Kolei Państwowych „Chorzew - Siemkowice”	Chorzew obok numeru Chorzew 141 (budynek dystansu drogowego)	
6	Budynek magazynu towarowego w zespole stacji kolejowej Polskich Kolei Państwowych „Chorzew - Siemkowice”	Chorzew na północ od budynku dworca	
7	Budynek mieszkalny w zespole stacji kolejowej Polskich Kolei Państwowych „Chorzew - Siemkowice”	Chorzew 139	
8	Dworzec w zespole stacji kolejowej Polskich Kolei Państwowych „Chorzew -	Chorzew 137	

	Siemkowice”		
9	Szalet w zespole stacji kolejowej Polskich Kolei Państwowych „Chorzew - Siemkowice”	Chorzew obok numeru Chorzew 139 (budynek mieszkalny)	
10	Zespół Stacji Kolejowej Polskich Kolei Państwowych „Chorzew Siemkowice”	Chorzew 137, 139A,141	
11	Kapliczka	Dryganek Mały obok numeru Dryganek Mały 3	
12	Krzyż	Glina Duża po prawej stronie drogi z Obrowa w kierunku Dryganka Małego, naprzeciwko numeru Glina Mała 1A	
13	Chałupa	Gumnisko 3	
14	Kapliczka	Huta obok adresu Huta 7	
15	Budynek mieszkalny	Kielczygłów, ul. Piotrkowska 53	
16	Budynek mieszkalny	Kielczygłów, ul. Zielona 6	
17	Cmentarz Rzymsko - Katolicki	Kielczygłów, ul. Cmentarna	
18	Dwór - ob. Gminna Biblioteka Publiczna	Kielczygłów, ul. ks. Józefa Jansona 13	A/71 z dn. 23.12.2008 r.
19	Kapliczka	Kielczygłów obok cmentarza	
20	Kapliczka	Kielczygłów na skrzyżowaniu w kierunku na Gumnisko, niedaleko stacji benzynowej	
21	Krzyż	Kielczygłów Okupniki po prawej stronie drogi w kierunku na Kielczygłów	
22	Budynek mieszkalny	Kruszyna 30	
23	Krzyż	Obrów po lewej stronie drogi z Obrowa w kierunku Dryganka Małego	
24	Krzyż	Obrów obok numeru Obrów 25A	
25	Kapliczka Rzymsko - Katolicka	Osina Mała	A/43 z dn.02.10.2007 r.
26	Dom PKP w zespole domu PKP	Osina Mała 23	
27	Budynek gospodarczy w zespole domu PKP	Osina Mała obok numeru Osina Mała 23	
28	Krzyż	Otok obok numeru Otok 4	
29	Krzyż	Pierzyny Duże obok numeru Pierzyny Duże 4	
30	Chałupa	Studzienica 3	
31	Budynek mieszkalny	Tuchań 21	
32	Dom PKP	Tuchań 45	
33	Krzyż	Tuchań za skrzyżowaniem, niedaleko numerów Tuchań 15, 17	
34	Nastawnia w zespole stacji kolejowej Polskich Kolei Państwowych „Chorzew - Siemkowice”	Tuchań na północ od budynku stacji, naprzeciw obecnej nastawni dysponującej	
Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta i Gminy Działoszyn			
1	Historyczny układ urbanistyczny	Działoszyn	
2	Kościół rzymsko - katolicki p.w. Św. Marii Magdaleny w zespole kościoła parafialnego	Działoszyn, ul. Kościelna	646 z 30.08.1967 r.
3	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego	Działoszyn, ul. Kościelna	647 z 30.08.1967 r.
4	Pałac Męcińskich w zespole dworsko - parkowym ob. Powiatowy Ośrodek Kultury	Działoszyn, ul. Zamkowa 22	248 z 30.08.1967 r.
5	Park w zespole dworsko - parkowym	Działoszyn, ul. Zamkowa 22	
6	Tartak jaz na rzece Warcie	Działoszyn, ul. Przemysłowa 11	
7	Młyn wodny jazu na rzece Warcie	Działoszyn, ul. Przemysłowa 13	
8	Budynek mieszkalny	Działoszyn, Plac Wolności 36/37	
9	Budynek po byłym Banku	Działoszyn, ul. Bankowa 19	
10	Cmentarz żydowski	Działoszyn, ul. Niecała	
11	Cmentarz rzymsko-katolicki	Działoszyn, ul. Szewska	
12	Cmentarz rzymsko-katolicki	Działoszyn, ul. Cmentarna	
13	Piec wapienniczy	Draby, Góra Draby	
14	Układ przestrzenny - Lisowice	Lisowice	
15	Budynek mieszkalny	Lisowice 4	

16	Zagroda gospodarska	Lisowice 10	
17	Piec wapiennicy	Lisowice, przy drodze Działoszyn - Bobrowniki	
18	Piec wapiennicy	Młynki, Góra Buki	
19	Kaplica rzymsko - katolicka p.w. Serca Jezusowego	Raciszyn, przy drodze Działoszyn - Częstochowa, ul. Częstochowska	
20	Budynek mieszkalny	Raciszyn, ul. Działoszyńska 53	
21	Budynek mieszkalny	Raciszyn, ul. Szkolna 3	
22	Budynek mieszkalny	Raciszyn, ul. Śródwiejska 1	
23	Piec wapiennicy	Raciszyn, na północ od ul. Klonowej	
24	Piec wapiennicy	Raciszyn, na północ od ul. Klonowej	
25	Piec wapiennicy	Raciszyn, na północ od ul. Klonowej	
26	Cmentarz choleryczny	Sadowiec Wrzosa, przy drodze do Trębaczewa	
27	Układ przestrzenny - Szczyty	Szczyty	
28	Budynek mieszkalny	Szczyty, ul. Szkolna 3	
29	Budynek mieszkalny	Szczyty, ul. Wieluńska 44	
30	Dworzec PKP	Trębaczew, ul. Kolejowa	
31	Dom w zespole PKP	Trębaczew, ul. Kolejowa 32	
32	Dom w zespole PKP	Trębaczew, ul. Kolejowa 34	
33	Dróżnicówka	Trębaczew, ul. Obwodowa	
34	Budynek mieszkalny	Trębaczew, ul. Wyzwolenia 44	
35	Budynek mieszkalny	Trębaczew, ul. Wyzwolenia 108	
35	Budynek mieszkalny	Trębaczew, ul. Wyzwolenia 169	
37	Budynek mieszkalny	Trębaczew, ul. Wyzwolenia 212	
38	Cmentarz rzymsko-katolicki	Trębaczew, ul. Cmentarna	
39	Piec wapiennicy	Trębaczew, ul. Wyzwolenia	
40	Piec wapiennicy	Węże, na północ od posesji nr 14	
Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sulmierzyce			
1	Krzyż przydrożny	Bogumiłowice	
2	Dwór w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Chorzenice 46	642A dec. nr KL.IV-680/433/67 z dn. 29.08.1967 r.
3	Dwór - Lamus w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Chorzenice 47	247A dec. nr KL.IV-680/432/67 z dn. 29.08.1967 r.
4	Oranżeria w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Chorzenice	643/A dec. nr KL.IV-680/434/67 z dn. 29.08.1967 r.
5	Park w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Chorzenice	644/A dec. nr KL.IV-680/453/67 z dn.29.08.1967r.
6	Gorzelnia w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Chorzenice 45	
7	Ogrodzenie w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Chorzenice	
8	Krzyż przydrożny	Chorzenice	
9	Krzyż przydrożny	Dąbrówka	
10	Krzyż przydrożny	Dworszowice Pakoszowe	
11	Cmentarz parafialny rzymsko - katolicki	Dworszowice Pakoszowe	
12	Dom nr 10	Eligiów	
13	Krzyż przydrożny	Nowa Wieś	
14	Krzyż przydrożny	Nowa Wieś	
15	Kapliczka	Ostrołęka	
16	Krzyż przydrożny	Piekary	
17	Krzyż przydrożny	Piekary	
18	Cmentarz żydowski	Stanisławów	
19	Krzyż przydrożny	Stanisławów	
20	Krzyż przydrożny	Stanisławów	
21	Krzyż przydrożny	Sulmierzyce	
22	Krzyż przydrożny	Sulmierzyce	

23	Kościół p.w. Św. Erazma Biskupa Męczennika w zespole kościoła parafialnego	Sulmierzyce	
24	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego	Sulmierzyce	
25	Ogrodzenie w zespole kościoła parafialnego	Sulmierzyce	
26	Kapliczka Św. Jana Nepomucena w zespole kościoła parafialnego	Sulmierzyce	
27	Cmentarz parafialny	Sulmierzyce	
28	Dom nr 5	Sulmierzyce, Plac Kościuszki	
29	Dom nr 89	Sulmierzyce ul. Krasickiego	
30	Dom nr 4	Sulmierzyce, ul. Ogrodowa	
31	Dom nr 4 (dawny nr 5)	Sulmierzyce, ul. Strażacka	
32	Historyczny układ przestrzenny	Sulmierzyce	
33	Krzyż przydrożny	Wola Wydrzyna	
34	Krzyż przydrożny	Wola Wydrzyna	
35	Dwór w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Wola Wydrzyna	
36	Park w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Wola Wydrzyna	
37	Gorzelnia w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Wola Wydrzyna	
38	Obora w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Wola Wydrzyna	
39	Obora II w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Wola Wydrzyna	
40	Spichlerz w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym	Wola Wydrzyna	
41	Oficyna w zespole dworsko - parkowo - folwarcznym (wpisana do rejestru zabytków, ob. nie istnieje wyłączenie z GEZ po skreśleniu z rejestru zabytków)	Wola Wydrzyna	

Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Nowa Brzeźnica

1	Dwór	Dubidze, ul. Słoneczna 78	463 z dn. 04.08.1989 r.
2	Kościół parafialny rzymsko - katolicki	Dworszowice Kościelne, ul. Dobrowolskiego 18	193 z dn. 30.08.1967 r.
3	Mur cmentarny	Nowa Brzeźnica, ul. Zamkowa	554 z dn. 21.11.1989 r.
4	Brama cmentarna	Nowa Brzeźnica, ul. Zamkowa	554 z dn. 21.11.1989 r.
5	Dzwonnica	Nowa Brzeźnica, ul. Słowackiego 13	188 z dn. 29.08.1967 r.
6	Cmentarz parafialny rzymsko - katolicki	Nowa Brzeźnica, ul. Zamkowa	554 z dn. 21.11.1989 r.
7	Park w zespole dworsko - parkowym	Dubidze, ul. Słoneczna 78	463 z dn. 04.08.1989 r.
8	Oficyna	Dubidze, ul. Stawowa 5	
9	Spichlerz	Dubidze, ul. Stawowa 5	
10	Obora podworska	Dubidze, ul. Stawowa 5	
11	Kapliczka	Dubidze przy drodze wojewódzkiej nr 483 koło przystanku PKS	
12	Kapliczka	Dworszowice Kościelne, ul. Dobrowolskiego	
13	Dzwonnica przy kościele parafialnym rzymsko - katolickim	Dworszowice Kościelne, ul. Dobrowolskiego 18	
14	Chałupa	Dworszowice Kościelne, ul. Strażacka 5	
15	Plebania przy kościele parafialnym rzymsko - katolickim	Dworszowice Kościelne, ul. Dobrowolskiego 18	
16	Kaplica cmentarna	Nowa Brzeźnica, ul. Zamkowa	
17	Kapliczka przy kościele parafialnym	Nowa Brzeźnica, ul. Słowackiego 13	
18	Kapliczka w pobliżu strażnicy OSP	Nowa Brzeźnica, ul. Kościuszki	
19	Kościół parafialny rzymsko - katolicki	Nowa Brzeźnica, ul. Słowackiego 13	A/128 z dn. 16.07.2012 r.
20	Plebania	Nowa Brzeźnica, ul. Słowackiego 11	A/128 z dn. 16.07.2012 r.
21	Dom	Stara Brzeźnica, ul. Częstochowska 15	
22	Kapliczka przydrożna	Ważne Młyny - w lesie przy drodze wojewódzkiej w kierunku Częstochowy	

23	Dom	Zimna Woda 9	
24	Kuźnia	Dubidze, ul. Stawowa	
25	Młyn	Nowa Brzeźnica ul. Zamkowa 5	
26	Cmentarz rzymsko - katolicki przy kościelny	Nowa Brzeźnica, ul. Słowackiego 13	
27	Cmentarz wyznania Mojżeszowego	Stara Brzeźnica (w lesie ok.150 m na wschód od drogi z Brzeźnicy do Częstochowy	
28	Cmentarz rzymsko - katolicki	Dworszowice Kościelne naprzeciwko kościoła	
29	Cmentarz rzymsko - katolicki	Dworszowice Kościelne część wschodnia Dworszowic przy wjeździe od strony Brzeźnicy	
30	Cmentarz ewangelicki	Konstantynów, centralna część wsi, obok remizy OSP	
31	Cmentarz wojskowy	Prusicko, w lesie obok b. leśniczówki Miroszowy	
32	Cmentarz rzymsko - katolicki	Prusicko, początek wsi przy drodze polnej	
33	Ogrodzenie i otoczenie kościoła parafialnego i plebani	Nowa Brzeźnica, ul. Słowackiego 13	A/128 z dn.16.07.2012 r.
34	Cmentarz rzymsko - katolicki, przykościelny	Dworszowice Kościelne, ul. Dobrowolskiego 18	
35	Cmentarz rzymsko - katolicki	Wólka Prusicka, przy drodze powiatowej w kierunku Kuźnicy	

Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Rzaśnia

1	Kościół drewniany	Biała	159-IX-5 z 7.07.1948; 43 oraz 180 z 26.05.1967/WUOZ
2	Pozostałość dworu obronnego mur	Biała	988-XVI-4 z 07.01.1960/WUOZ
3	Kościół drewniany	Stróża	450-X-48/Z 23.08.1948, 83 oraz 252 z 31.08.1967/WUOZ
4	Pałac murowany	Stróża	6/10/44 z 27.05.1946/WUOZ
5	Cmentarz parafialny, XIX w (układ przestrzenny, starodrzew) mur z bramą wejściową, kaplica cmentarna	Rzaśnia, ul. Kościuszki	A/117 z 10.11.2010/WUOZ
6	Kaplica rzymsko - katolicka, przejściowy kościół filialny	Biała 27	A/349 z dnia 21.04.2017 WUOZ- BR.5140.47.2017.KK
7	Kapliczka rzymsko - katolicka	Augustów	
8	Zespół dworski, park	Biała 4	
9	Kapliczka św. Józefa	Rzaśnia, ul. Kościuszki	
10	Kościół parafialnego p.w. Św. Macieja	Rzaśnia, ul. Kościuszki	
11	Brama z ogrodzeniem, przy kościele	Rzaśnia, ul. Kościuszki	
12	Organistówka	Rzaśnia, ul. Kościuszki 18	
13	Plebania	Rzaśnia, ul. Kościuszki 18	
14	Cmentarz przykościelny	Rzaśnia, ul. Kościuszki	
15	Park	Stróża 41	
16	Cmentarz przykościelny	Stróża	
17	Cmentarz parafialny	Stróża	
18	Układ przestrzenny	Rzaśnia	
19	Układ przestrzenny	Stróża	

Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta i Gminy Pajęczno

1	Krzyż przydrożny	Dylów Rządowy	
2	Krzyż przydrożny	Janki	
3	Kapliczka	Janki	
4	Kościół rzymsko - katolicki pw. Św. Stanisława	Janki	
5	Leśniczówka	Ładzin	

6	Krzyż przydrożny	Ładzin	
7	Krzyż przydrożny	Ładzin	
8	Cmentarz rzymsko - katolicki	Makowiska	A/502/89 z dn. 21.11.1989 r.
9	Dwór w zespole dworsko - parkowym	Makowiska	
10	Park, w zespole dworsko - parkowym	Makowiska	
11	Dom parafialny	Makowiska	
12	Układ przestrzenny miasta	Pajęczno	
13	Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Matki Bożej w zespole kościoła	Pajęczno	10/29 z dn. 15.06.1946 r. oraz 249/67 z dn. 30.08.1967 r.
14	Cmentarz przykościelny - grób Antoniego i Antoniny Stawińskich	Pajęczno	
15	Kaplica przykościelna, w zespole kościoła	Pajęczno	
16	Plebania 1900 r. w zespole kościoła	Pajęczno	
17	stodoła, 1930 r. w zespole kościoła	Pajęczno	
18	Cmentarz rzymsko - katolicki, mór cmentarny, brama cmentarna	Pajęczno	A/499/89 z dn. 12.11.1989 r.
19	Dom mieszkalny, ul. Kościuszki 41/43 cegłany, 1 poł. XIX	Pajęczno	649/67z dn. 31.08.1967 r.
20	Dom mieszkalny	Pajęczno, ul. Kościuszki 33	
21	Dom mieszkalny	Pajęczno, ul. Kościuszki 55	
22	Dom mieszkalny	Pajęczno, ul. Kościuszki 56	
23	dom mieszkalny	Pajęczno, ul. Parkowa 14/16	
24	dom mieszkalny	Pajęczno, ul. Kościuszki 5a	
25	były cmentarz żydowski	Pajęczno	
26	Krzyże przydrożne 1900 r.	Patryków	
Gmina Siemkowice (brak gminnej ewidencji)³⁴			
1	Dwór obronny	Siemkowice, ul. Zamkowa	651 z dn. 31.08.1967 r
2	Zespół dworsko - parkowy	Siemkowice, ul. Zamkowa	P-XIV-1 z dn. 21.2.1946 r.
3	Wieża kościoła pw. Św. Marcina	Siemkowice	251 z dn. 31.08.1967 r.
4	Dwór w Radoszewicach	Radoszewice	650 z dn. 31.08.1967 r.
5	Park dworski w Radoszewicach	Radoszewice	295 z dn. 08.02.1979 r.
6	Cmentarz rzymsko-katolicki	Radoszewice	
7	Kościół parafialny rzymsko-katolicki pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny	Radoszewice	
8	Willa fabrykanta	Siemkowice, ul. 18 Stycznia 15	
9	Zespół dworski	Siemkowice, ul. Zamkowa	
10	Cmentarz rzymsko - katolicki (kon. XIX w.)	Siemkowice	
11	Cmentarz rzymsko - katolicki (XV w.)	Siemkowice	
Gmina Strzelce Wielkie (brak gminnej ewidencji)³⁵			
1	Cmentarz ewangelicki nieczynny	Janów k/Zamościa	
2	Cmentarz rzymsko - katolicki	Strzelce Wielkie	

³⁴ Obiekty wpisane w rejestrze Łódzkiego Konserwatora Zabytków oraz w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków.

³⁵ Obiekty wpisane w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków.

3	Cmentarz rzymsko - katolicki rodowy	Strzelce Wielkie	
4	Cmentarz rzymsko - katolicki	Wiewiec	
5	Cmentarz rzymsko - katolicki przykościelny	Wiewiec	
6	Kościół parafialny pw. Św. Marcina	Wiewiec	

13. Historyczne układy urbanistyczne

Otoczenie, w jakim funkcjonuje człowiek, stanowi ważny element jego życia i działalności. Harmonijny krajobraz, tradycje i zwyczaje to nie tylko ślady przeszłości, lecz także elementy kultury budujące poczucie tożsamości i więź z bliską sercu każdego człowieka „małą ojczyzną”. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego mogą w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu, a tym samym do poprawy jakości życia jej mieszkańców.

Samorządy lokalne powinny zapewnić zrównoważony rozwój i ład przestrzenny obszarów oraz ochronę dziedzictwa kulturowego w powiązaniu z ochroną środowiska naturalnego. Zadania takie należy realizować przy współdziałaniu właścicieli oraz użytkowników obiektów i obszarów zabytkowych, jak również mieszkańców gminy, a zasady takich działań powinny zostać określone m.in. w opracowaniach planistycznych sporządzanych przez samorząd gminny.

Najcenniejszymi układami urbanistycznymi odznaczają się miasta o genezie średniowiecznej. O ich wysokiej wartości stanowią dobrze zachowane historyczne rozplanowania przestrzenne wypełnione zabytkową strukturą, z atrybutami m.in. w postaci wysokiej wartości zespołów architektonicznych (sakralnych i świeckich, w tym, stanowiących w regionie rzadkość, pozostałości architektury obronnej zamków i murów miejskich). Mając na uwadze potrzebę wzmocnienia opieki nad specyficznymi i cennymi pod względem kulturowym i krajobrazowym układami przestrzennymi miast i wsi województwa łódzkiego w Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami wskazano 66 miejscowości, które tworzą sieć ośrodków historycznych o zróżnicowanej randze i potrzebach działań rewaloryzacyjnych w ich historycznych przestrzeniach i zabytkowych zespołach zabudowy. Podstawowym kryterium wytypowania ośrodków były walory przestrzenne i aspekty niematerialne, a także instytucjonalne atrybuty pozwalające pełnić im rolę centrów kulturotwórczych na różnych poziomach. Pajęczno i Działoszyn zaliczone zostały do ośrodka o randze regionalnej.

Zabudowa Pajęczna, była typem owalnicy, w której domy i zabudowania gospodarcze skupiały się wokół wolnego terenu, spełniającego rolę placu targowego. Była to osada nieobronna, położona między zwartą ścianą lasów i strumieniem wodnym, usadowiona na garbie wapiennym³⁶. Ponadto należy dodać, iż murowany parterowy dom mieszkalny przy ul. Kościuszki 41/43 pochodzący z początku XIX w., stanowi przykład dawnego małomiasteczkowego budownictwa mieszkalnego. Ta parterowa, dwutraktowa, podpiwniczona budowla z sienią na osi i nie użytkowanym poddaszem była kilkakrotnie przebudowywana. Jedynym oryginalnym elementem jest dzisiaj dekoracja środkowej osi fasady z parami półkolumn i trójkątnym frontem, wskazująca na cechy neoklasycystyczne. Dziś budynek wkomponowuje się w przestrzeń zwartą, głównie parterowej zabudowy w centrum miasta. Ponadto warto zwrócić uwagę na nieliczne, murowane, parterowe domy wzniesione z wapiennych łupków, stojące w centrum Pajęczna);

W Działoszynie zachował się stary układ ulic, które tworzą regularną siatkę wydłużoną równoleżnikowo na kształt owalny. Ośrodkiem osady są dwa rynki. Przy zachodnim rynku stoi kościół. Nieopodal stoi Pałac

³⁶ Jadwiga i Krzysztof Pach „Pajęczno poprzez wieki” Wydawnictwo: „Dom Książki” Częstochowa 2002 r.

Męcińskich. Miasto otoczone jest wysokimi wzgórzami, w tym na północy Górą Wiatraczną, a na północnym - zachodzie - Górą Św. Jana, które stanowią fragment wzniesień moreny czołowej lodowca z tzw. stadiału Warty Zlodowacenia Środkowopolskiego³⁷.

Karta adresowa zabytku - Pajęczno historyczny układ urbanistyczny XIII w.³⁸

GEZ	KARTA ADRESOWA ZABYTKU	3. Miejscowość PAJĘCZNO
1. Nazwa Historyczny układ urbanistyczny	2. Czas powstania XIII w.	
7. Fotografia z opisem wskazującym orientację w stosunku do sąsiednich terenów lub stron świata lub mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym		4. Adres
		98-330 Pajęczno (działki ewid. zgodnie z załącznikiem graficznym, obręb 023 Pajęczno)
		5. Przynależność administracyjna województwo łódzkie powiat pajęczański gmina Pajęczno
		6. Formy ochrony Obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków: kościół par. p.w. MB i św. Leonarda, nr rej.:10/29 z 15.06.1946 r. oraz 249/67 z, 30.08.1967 r., cm. rzym.-kat., 1 poł. XIX, nr rej.: A/499/89 z 12.11.1989 r., ogrodzenie z bramą, nr rej.: j.w., dom, ul. Kościuszki 41/43, 1 poł. XIX, nr rej.: 649/67 z 31.08.1967 r., Zapisy w Miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego Uchwała nr 212/212/XXVI/05 Rady Miasta w Pajęcznie z dnia 29.06.2005 r.

³⁷ Kwartalnik Krajoznawczy RPK PTTK w Łodzi „Wędrownik”, Wydawca: Centrum Fotografii Krajoznawczej PTTK w Łodzi, Łódź 2008 r.

³⁸ Gminna Ewidencja Zabytków dla obszaru miasta i gminy Pajęczno

Karta adresowa zabytku - Działoszyn historyczny układ urbanistyczny XII - XIII w.³⁹

GEZ		KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa	2. Czas powstania			DZIAŁOSZYN
HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY	XII-XIII w.			
7. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym				4. Adres
				kod pocztowy: 98-355 nr ewidencyjny działki:
				5. Przynależność administracyjna
				Województwo: ŁÓDZKIE
				Powiat: PAJĘCZAŃSKI
				Gmina: DZIAŁOSZYN
				6. Formy ochrony
				Obiekty wpisane do rejestru zabytków: <ul style="list-style-type: none"> kościół par. p.w. św. Marii i Magdaleny, XVIII/XIX w., nr rej.: 646 z 30.08.1967 r. dzwonnica, pocz. XIX w., nr rej.: 647 z 30.08.1967 r. pałac, XVIII, XX w., nr rej.: 248 z 30.08.1967 r.

Zagrożeniem dla tych układów jest m.in. rozwój współczesnej zabudowy mieszkaniowej i usługowej jak również przekształcenia układów drogowych, powodujące sukcesywny zanik czytelności zabytkowych układów przestrzennych ważnych dla zachowania tradycyjnego charakteru krajobrazu, jak i również walorów widokowo-kompozycyjnych historycznych jednostek osadniczych.

Panoramy przestrzenne

Krajobraz kulturowy kształtują również zachowane zabytkowe dominanty, które posiadają swój specyficzny, wartościowy charakter, zarówno pod względem wglądów do wnętrza miejscowości, jak i z zewnątrz, na ich panoramy. Degradacja zabytkowych struktur przestrzennych w aspekcie krajobrazowym została oceniona w dwóch aspektach: widoków na panoramy historycznych jednostek osadniczych analizowanych z zewnątrz, a także wewnątrz jednostek osadniczych, analizując stopień zachowania ośrodków historycznych, a następnie historyczne wnętrza architektoniczne. Z obszaru powiatu analizie poddana została miejscowość Pajęczno. Panorama oceniona została negatywnie⁴⁰.

Ocena ekspercka wnętrza historycznych zawarta w Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami polegała na analizie m.in. głównych rynków, placów oraz innych przestrzeni pełniących istotne funkcje reprezentacyjne i społeczne. W ocenie brano pod uwagę harmonijność wnętrza przejawiającą się przez

³⁹ Gminna Ewidencja Zabytków dla obszaru miasta i gminy Działoszyn

⁴⁰ Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Łódzkim na lata 2020-2023

kompletność i/lub jednorodność zabudowy pod względem stylistycznym, ilość i rodzaj elementów reklamowych oraz infrastruktury technicznej, zagospodarowanie przestrzeni zielenią, a także ogólną estetykę.

14. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytkiem archeologicznym jest zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy będący tym wytworem. Przedmiotem ochrony są zatem nie tylko poszczególne wytwory człowieka, ale i ich kulturowy kontekst - razem tworzą integralną całość, w terminologii naukowej zwaną stanowiskiem archeologicznym. Wydzielony wytwór określa się natomiast mianem artefaktu. Stanowiskiem archeologicznym jest obszar występowania archeologicznych zabytków nieruchomych i ruchomych jako spójnej całości, zaś artefaktem jest wydzielony, indywidualny zabytek ruchomy, np. pozyskany w trakcie badań archeologicznych. Wzajemne powiązanie przestrzenne poszczególnych nieruchomych i ruchomych części stanowiska archeologicznego stanowi właściwą, oryginalną i niepowtarzalną substancję zabytku archeologicznego. Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach danego obszaru. Do stanowisk archeologicznych zaliczyć możemy m.in. cmentarzyska, obozowiska, ślady epizodycznej działalności człowieka, pracownie, skarby itp.

Łącznie na terenie powiatu pajęczańskiego znajduje się 2.153 stanowiska archeologiczne⁴¹.

Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze. W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Łódzkiego Konserwatora Zabytków.

15. Zabytki ruchome

Rejestr zabytków ruchomych prowadzony jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

Do rejestru nie są wpisywane obiekty wpisane do inwentarza muzeum lub wchodzące w skład narodowego zasobu bibliotecznego. Zasoby muzealne i archiwalne chronione są na podstawie odrębnych przepisów.

Na obszarze powiatu zabytkami ruchomymi są głównie zabytkowe wyposażenie kościołów i obiektów sakralnych.

⁴¹ <https://samorzad.nid.pl/wyszukiwarka-zabytkow/>

Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu Powiatu Pajęczańskiego przedstawia się następująco⁴²:

- Gmina Rząśnia - 76 szt.
- Gmina Nowa Brzeźnica - 63 szt.
- Gmina Pajęczno - 19 szt.
- Gmina Sulmierzyce - 18 szt.
- Gmina Kiełczygłów - 8 szt.
- Gmina Strzelce Wielkie - 7szt

16. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu - analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Czynniki rozwoju podzielić można - ze względu na ich pochodzenie - na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne - umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu.

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu pajęczańskiego została wykonana na podstawie:

- analizy dokumentów strategicznych powiatu oraz gmin,
- publikacji książkowych i wydań broszurowych dotyczących regionu,
- informacji o inwestycjach zrealizowanych na terenie powiatu oraz projektów do realizacji w najbliższych latach.

Analiza szans i zagrożeń wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego została przedstawiona poniżej.

Mocne strony:

- unikatowe zabytki drewnianej architektury drewnianej,
- zasób zabytków rejestrowych,
- dobry stan techniczny obiektu będącego własnością powiatu,
- liczne zabytki sakralne,
- zespoły pałacowe i dworskie,
- kapliczki, krzyże przydrożne o wysokich walorach artystycznych,
- walory przyrodnicze powiatu i obszary ochronione (obszary Natura 2000, park krajobrazowy, rezerwat przyrody, zespół przyrodniczo-krajobrazowy, pomniki przyrody, użytki ekologiczne),
- zwiększająca się świadomość ważności zasobów dziedzictwa kulturowego w promocji regionu,
- trasy rowerowe,
- baza noclegowa i gastronomiczna na terenie powiatu,

⁴² Pismo Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi znak: WUOZ-ZRR.5135.59.2023 z dnia 27.06.2023 r.

- działające ośrodki kultury,
- możliwości rozwojowe wsi w oparciu walory zabytkowe, rolnictwo i agroturystykę.

Słabe strony:

- zły stan techniczny większości zespołów dworsko i pałacowo - parkowych,
- ograniczony wpływ powiatu na obiekty zabytkowe pozostające w rękach prywatnych,
- brak opracowania Gminnych Programów Opieki nad Zabytkami przez część gmin powiatu,
- ograniczona współpraca pomiędzy samorządami i powiatem (brak identyfikacji gmin z powiatem, brak wspólnej oferty promocyjno-turystycznej),
- brak wystarczających środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych,
- małe szanse otrzymania pomocy finansowej ze środków publicznych przez właścicieli prywatnych na utrzymanie zabytków,
- niewystarczająca promocja zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu jako towaru turystycznego,
- brak aktualnej strategii rozwoju powiatu uwzględniającej aspekt ochrony zabytków.

Szanse:

- rosnąca świadomość mieszkańców nt. znaczenia krajobrazu kulturowego i obiektów zabytkowych jako produktu turystycznego,
- możliwość rewaloryzacji znaczącej części obiektów zabytkowych z wykorzystaniem środków krajowych i dotacji unijnych,
- możliwość pozyskania dotacji na prace konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł,
- wsparcie rozwoju agroturystyki w powiecie,
- rozszerzenie i polepszenie bazy noclegowej i gastronomicznej,
- aktywność organizacji pozarządowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Zagrożenia:

- niewykorzystanie potencjału regionu,
- ryzyko wystąpienia negatywnych zdarzeń losowych mogących uszkodzić lub zniszczyć obiekty zabytkowe,
- brak możliwości podjęcia prac remontowo - konserwatorskich przy obiektach stanowiących dziedzictwo kulturalne będących własnością prywatną,
- trudności w pozyskiwaniu środków zewnętrznych, głównie przez prywatnych właścicieli,
- niewłaściwe prowadzenie prac budowlanych, konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką budowlaną,
- niedostateczne zaangażowanie społeczne w opiekę nad zabytkami,
- niewystarczająca promocja działań na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków.

17. Założenia programowe

„Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023 - 2027” służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego powiatu. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności, jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

„Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023 - 2027” jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu pajęczańskiego. Wyznacza w zamierzeniu cele, których realizacja powinna doprowadzić w przyszłości do zmiany wizerunku powiatu.

W/w Planie wyznaczono dwa priorytety. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania.

Realizacja zadań wyznaczonych w Programie wymaga zaangażowania władz oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami. W realizacji zadań z zakresu ochrony zabytków bardzo korzystne jest przekazanie kompetencji dotyczących opieki nad zabytkami określonym, odpowiedzialnym osobom, w każdej z gmin i w powiecie. Opracowanie ogólnych zasad współpracy na poziomie gmin i powiatu jest niezbędnym elementem dla sprawnego funkcjonowania ochrony zabytków na terenie powiatu.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi priorytetami:

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

Kierunek1: Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.

Kierunek 2: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

PRIORYTET II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu pajęczańskiego:

Kierunek 1: Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu;

Kierunek 2. Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu.

PRIORYTET I		
Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego		
Kierunek działania	Działania	Monitoring realizacji działań
Kierunek 1 Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie	Przyjęcie przez Radę Powiatu Programu Ochrony nad Zabytkami powiatu pajęczańskiego oraz okresowe monitorowanie jego realizacji	Liczba raportów monitoringowych [szt.]
Kierunek 2 Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do	Wsparcie prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu	Liczba przeprowadzonych działań

poprawy stanu ich zachowania		[szt.]
	Podjmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu	Kwota pozyskanych środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu [zł]
PRIORYTET II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu pajęczańskiego:		
Kierunek działania	Działania	Monitoring realizacji działań
Kierunek 1 Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu	Upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu, a także o jego walorach turystycznych na stronie internetowej powiatu oraz w innych dostępnych środkach masowego przekazu	Liczba publikacji dotyczących wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu [szt.]
	Wydawanie materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie	Liczba wydanych materiałów, publikacji, folderów dotyczących
Kierunek 2 Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu	Rozwijanie działalności edukacyjnej poprzez współdziałanie z samorządami, organizacjami pozarządowymi i instytucjami, popularyzującą ochronę zabytków	Liczba działań edukacyjnych [szt.]
	Promowanie istniejących szlaków turystycznych przebiegających w pobliżu obiektów zabytkowych	Liczba działań promocyjnych dotyczących szlaków i ścieżek turystycznych [szt.]

Zadania określone przez Powiat Pajęczański planowane są do realizacji w sposób ciągły w okresie obowiązywania Programu, tj. w latach 2023 - 2027. Będą one finansowane głównie ze środków własnych budżetu powiatu, a w miarę możliwości uzyskania wsparcia z zewnątrz, również ze środków zewnętrznych, w tym funduszy europejskich. Ze względu na brak sprecyzowanych planów we wszystkich ww. kierunkach działań, nie jest możliwa szczegółowa charakterystyka zadań

18. Instrumentarium realizacji oraz monitoring Programu

Podmiotem formułującym powiatowy program opieki nad zabytkami jest samorząd powiatowy. Realizacja programu odbywać się będzie przez zespół działań na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców powiatu w celu wywołania w nich pożądanych zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów:

1) instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,

- uchwały Rady Powiatu Pajęczańskiego,
 - uchwały rad gminnych z powiatu pajęczańskiego (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych);
- 2) instrumenty finansowe:
- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Powiatu Pajęczańskiego,
 - inne środki publiczne (dotacje, subwencje, dofinansowania),
 - środki ze źródeł prywatnych - środki osób fizycznych, organizacji pozarządowych: stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.;
- 3) instrumenty kontrolne:
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu,
 - aktualizacja niniejszego programu związana z czteroletnim okresem obowiązywania;
- 4) instrumenty społeczne:
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
 - współpraca z organizacjami społecznymi.

Monitoring realizacji Programu

Zgodnie z art. 87, ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003r. (t. j. Dz. U. z 2022r., poz. 840, z późn. zm.), za monitorowanie realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami odpowiada Zarząd Powiatu Pajęczańskiego, który co dwa lata sporządza sprawozdanie i przedstawia je Radzie Powiatu Pajęczańskiego.

19. Źródła finansowania Programu

Zasady finansowania opieki nad zabytkami zapisano w art. 71-83b w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2022 poz. 840 z późn. zm.). Zgodnie z w/w ustawą dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych.

Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym.

Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane

z różnych źródeł w zależności od typu działań. Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze powiatu z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów niniejszego Programu - tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach.

Podstawowe źródła finansowania działań dotyczących opieki nad zabytkami są następujące:

1) Źródła krajowe:

- budżet własny Powiatu,
- dotacja z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Łódzkiego,
- dotacja z Łódzkiego Urzędu Wojewódzkiego,
- dotacja Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacja z Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków,
- dotacja z Funduszu Kościelnego,
- dotacja z Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- środki uzyskane w wyniku naboru do różnego typu programów operacyjnych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego;

2) Środki z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej.

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatu powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest powiat pajęczański;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze powiatu pajęczańskiego.

Powiat Pajęczański jest właścicielem (posiada tytuł prawny) jednego obiektu zabytkowego. Jako właściciel jest ustawowo zobligowany do opieki nad tym obiektem, utrzymywania go w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych władze powiatu powinny dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

20. Zakończenie

Reasumując zabytki Powiatu Pajęczańskiego to głównie obiekty sakralne i architektoniczne oraz miejsca pamięci historycznych związanych z walkami Polaków o niepodległość kraju. Świadczy to o bogatym dziedzictwie historycznym, z którego można obecnie czerpać wiele elementów wzbogacających życie mieszkańców i stanowiących atrakcje turystyczne.

Pajęczański region ukazuje turystom i mieszkańcom coraz to nowe oblicze. Promowana różnorodność przyrodnicza, kulturowa, kulinarna, mnogość imprez plenerowych przyczynia się do stworzenia malowniczego krajobrazu w centrum Polski

21. Literatura

- 1) Kwartalnik Krajoznawczy RPK PTTK w Łodzi „Wędrownik”, Wydawca: Centrum Fotografii Krajoznawczej PTTK w Łodzi, Łódź 2008 r.;
- 2) Przewodnik Turystyczny: „Powiat Pajęczański”, Wydawca: Starostwo Powiatowe w Pajęcznie, Pajęczno, 2009 r.;
- 3) Przewodnik dydaktyczny: „Szlaki Rowerowe w powiecie pajęczańskim”, Wydawca: Studiokoloru, Łódź 2010 r.;
- 4) Przewodnik dydaktyczny: „Znakowane Szlaki Turystyczne w powiecie pajęczańskim”, Wydawca: Starostwo Powiatowe w Pajęcznie;
- 5) Mapa tematyczna: „Smaki regionu łódzkiego” Wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, Łódź 2020 r.;
- 6) Mapa tematyczna: „Szlaki rowerowe regionu łódzkiego”, Wydawca: Urząd Marszałkowski w Łodzi, Łódź 2018 r.;
- 7) Mapa tematyczna: „Łódzki Szlak konny”, Wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, Łódź 2017 r.;
- 8) Mapa tematyczna: „Załęczański Park Krajobrazowy”, Wydawca: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego, Łódź 2017 r.;
- 9) Mapa tematyczna: „Pamiętki kultury żydowskiej regionu łódzkiego”, Wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, Łódź 2020 r.;
- 10) Mapa turystyczno - przyrodnicza: „Szlaki Turystyczna Powiatu Pajęczańskiego”, Wydawnictwo Kartograficzne „Azymut”;
- 11) Lokalna Grupa Działania „Kraina Wielkiego Łuku Warty” Wydawca: Lokalna Grupa Działania, Osjaków 2007 – 2013;
- 12) Folder: „Wyróżniające się zbiorowiska roślin Załęczańskiego Parku Krajobrazowego”, Wydawca: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego, Łódź 2017 r.;
- 13) Folder informacyjno - promocyjny: „Kraina Wielkiego Łuku Warty”, Wydawca: Lokalna Grupa Działania, Osjaków 2013 r.;
- 14) Wydawnictwo Stowarzyszenia Towarzystwo Przyjaciół Pajęczna: „Patrząc w przeszłość - myślimy o przeszłości, Pajęczno - historia i ludzie”, Pajęczno 2021 r.;

- 15) Folder: „Pałac z historią”, Wydawca: Regionalne Centrum Rozwoju Kultury i Turystyki, Działoszyn 2022 r.;
- 16) Folder: „Pałac Micińskich w Działoszynie”, Wydawca: Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Starostwo Powiatowe w Pajęcznie. Pajęczno - Łódź 2007 r.;
- 17) Maria Kozłowska „Zakątek Pamięci”, Wydawca RAP Rajch Agencja Prasowa, Sulmierzyce 2020 r.;
- 18) Piotr Paweł Garbiec - ks. Józef Bartecki, Częstochowa 2004 r.;
- 19) Erazm E. Wilczyński „Pamiętnik Stróży”, krótka monografia wsi i okolic od czasów najdawniejszych do dziś. Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 2000 r.;
- 20) Jadwiga i Krzysztof Pach „Pajęczno poprzez wieki” Wydawnictwo: „Dom Książki” Częstochowa 2002 r.
- 21) Henryk Ogórowski, Ireneusz Ogórowski „Brzeźnica wczoraj i dziś”, Nowa Brzeźnica 2007 r.;
- 22) Alina Urbaniak, Jadwiga Freus „Siemkowice bogactwo historii, miejsca i ludzi” Wydawca: Wydawnictwo Kurza Stopka j. Tyluś Malak, Siemkowice 2016 r.;
- 23) Strony www.
<https://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/search.jsf>.
http://www.naprzelomie.pl/trasy/warta/003/001_trasa_kajak_warta_dzialoszyn_przywóz_kamieniólom_w_raciszynie.html.
<http://www.mariamagdalenaparafii.info.pl/?p=main&what=41>.
<http://makowiska.pl/historia/>.
<https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-214477>.
https://www.wuozlodz.pl/Rejestr_i_województwa_ewidencja_zabytków_z_podziałem_na_powiaty.109.
<https://www.gov.pl/web/rolnictwo/lista-produktow-tradycyjnych12>.
<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Dlugosz-Jan;3893085.html>.

Fotografie:

Wojciech Beśka

PRZEWODNICZĄCY
Rady Powiatu Pajęczańskiego

Dorota Jaskulka